

756 430 / 176

176 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 176

ИЗГНАНИЦИ

албанска одисеја, у три
дела, у стиху, са прологом

НАПИСАО

ВЛАДИМИР СТАНИМИРОВИЋ

0

Б6 430 / 176

ID = 1024054685

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И Бр. 45437.16

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
КОЛО XXVII БР. 176.

ИЗГНАНИЦИ

АЛБАНСКА ОДИСЕЈА, У ТРИ
ДЕЛА, У СТИХУ, СА ПРОЛОГОМ

НАПИСАО
ВЛАДИМИР СТАНИМИРОВИЋ

БЕОГРАД
АКЦИОНАРСКА ШТАМПАРИЈА А. Д. — ВЛАЈКОВИЋА УЛИЦА БРОЈ 4
1921.

ИЗГНАНИЦИ

Л И Ц А

Пушник	Резервни Официр
Други Пушник	Другопозивац
Трећи Пушник	Други Другопозивац
Четврти Пушник	Трећи Другопозивац
Сшарац	Избеглица
Младић	Други Избеглица
Мајор	Трећи Избеглица
Поручник	Бак
Инвалид	Други Бак
Болесник	Наредник
Свешшеник	Лекар
Сшарији Браш	Коморџија
Млађи Браш	Варошанин
Сељак	Учишелъ
Други Сељак	Трговац
Трећи Сељак	Другар
Радник	Други Другар
Војник	Рањеник
Други Војник	Маши
Трећи Војник	Трећепозивац
Пешак	Реџруш
Други Пешак	Други Реџруш
Трећи Пешак	Заробљеник
Ханџика	Други Заробљеник
Циганин	

Сенка Изгнанога. Хорови Избеглих, Болесних,
Уморених и Хор Бораца. Године 1915—16. у Албанији.

ПРОЛОГ

Проникнимо духом кроз даљине сиве,
Пут албанских страна нек мисао оде.
Неказане труну историје живе,
Поворке изгнаних као сенке ходе.

Тамо где, скривене, векују без мене,
Природине хладне и језиве чари,
Смрт кô змија, вреба од реке до стене,
А иду суморни осветници стари.

Иду избраници, три велика паса,
По Христову путу, у побожном реду.
Ноћ покоја не да, дан не нуди спаса,
Мук сакрио патњу, снежни покров беду.

Где песма не јекну, не чу се ни крика,
Путем искушења, преко туђе груде.
Нêмо зборе очи с патничкога лика:
Писано је тако и мора да буде!

Трне умор с глађу, уздање се јави,
Авет бриге пије крв некада врелу.
Смрзава се срце, нада душу крави,
Светле очи кажу младост рано зрелу.

Влагом дишу доље, горе рухо свукле,
 Затворено небо, огњи вере згасли.
 Иду избраници, кроз области мукле,
 За жртвеник нови да би живот спасли.

Пред њима, до јуче, дрхтали су врази,
 Пратила их слава, чекали их венци.
 Сви су што их судба кињи или мази
 У њихове славе оживели сенци.

Иду избраници, три велика паса,
 Мртви мир, а вихор залутале прене:
 Кô да шуми одјек отаџбинског гласа,
 И процвета нада, па за тренут свене.

Свуд ноћ. Не видесмо месечеву мѐну,
 Сваки дан без сунца и осмеха сваѐе.
 Ко робује, ко се голе душе крену
 До гроба пре боја, до смрти пре ране?

Мртви мир сред сваког завичајног кутка,
 Небо ломи снагу, земља сузе попи.
 Мати срце стеже, рад једног тренутка:
 Да угледа децу па да очи склопи.

Пролазе прогнани. Ране сумње спирам
 Њиховим уздањем, на њему се грејем.
 Речи им срдацâ и бол душâ збирам,
 И браздама новим семе части сејем.

Прегаженог врта отргнути цвети,
 Анђелска вас рука невидљива бере.
 Ваш нам удес грехе и каје, и свети,
 Ви, милошто звезда, што болно трепере.

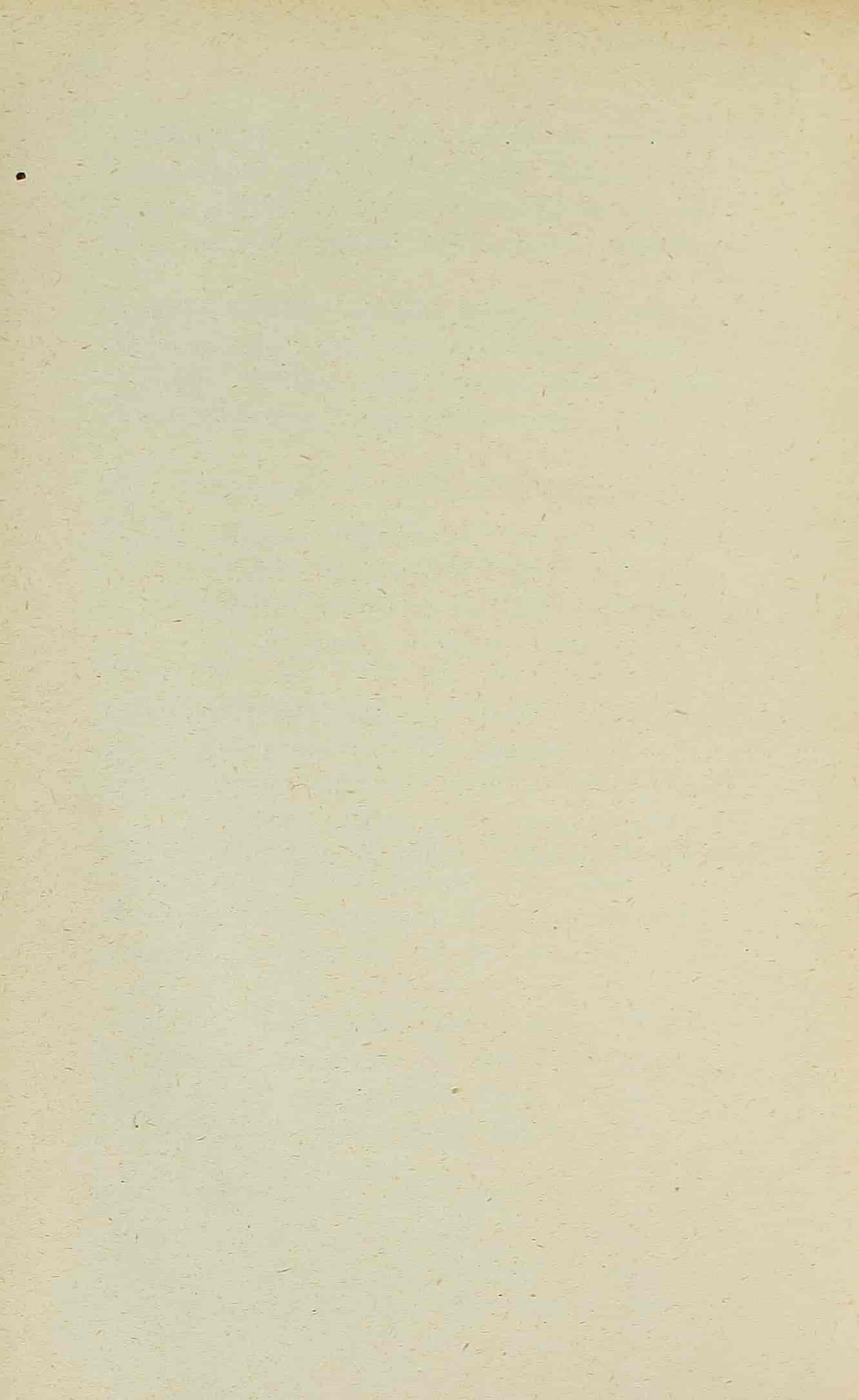
Ви сте животворна вода која шкروпи,
 Њом се срца краве и нестаје леда,
 Једно поколење пехар жучи попи,
 Да остане деци само пехар меда.

Због вас на очајне вером сунце греје,
 О, клонуле руке и очи још смерне,
 Сања ли вам душа слику кућне стреје,
 Поглед нежне мајке, осмех љубе верне?

*

Бачени су давно буздовани перни,
 Умукле су гусле, разбијене лире.
 Изгнани јунаци, кô путници смерни,
 Иду и не носе маче и панцире.

Дрхћу горе, шуми у пољу, на реци.
 Чујте од изгнаних и помрлих гласа,
 Оних Обилића што посташе свеци.
 Иду избраници, три велика паса,
 Неимари славе и слободе жреци.

ПРВИ ДЕО.

Албанска удољина у коју се улази узаним, неравним планинским путем, час кроз кршеве и ивицама литица, час кроз шумовите и мочарне области. Одатле почиње последња и највиша узбрдица, на Чакору. Десно је пукла огромна ширина која се нагло пење и сва се бели и блиста према хладном зимском сунцу. Чист и кристалан планински снег покрио је све што се да̂ оком сагледати. На овој недогледној ширини црне се, у даљини, многобројне разбацане тачке: то су они путници што су већ далеко одмакли. На подножју ове узбрдице јасно се види и распознаје како се многобројни свет саплиће, упадајући у снег дубок до колена. Споро и мучно, погнуте главе, одмиче све оно што је дотле избегло. Према тој белини оцртавају се људске фигуре веома сликовито. Са свих других страна, у даљини, беле се од снега планински гребени, велике стене и циновско дрвеће; а доле, у долини, уздижу се велика шумска дрвета, изникла усред самог крша, крај пута и провалија.

Лево и мало у страни, гломазан арнаутски хан, убог и прљав, саграђен од грубо истесаних дасака, широм отворених малих врата, пун промахе, чађи и дима, пун војника који као да не улазе у крчму већ у цркву. Два три велика дрвета уздижу се пред њим, као да су због њега засађена. Кроз врата се види велико огњиште, са веригама и окрњеним лонцима, пуно давно неочишћеног пепела који угушује иначе малу ватру. Крај огњишта два чупава босонога детета пију вењу. Ханџика је нека Црногорка или Арнаутка, крупна и прљава жена, сурова изгледа, увек запослена и ужурбана, задихана и намрштена, увек осорна кад одговара на питања.

Свуда пуно војника и избеглица, ври као у кошници, нарочито у почетку. Нови путници стално пристижу. Једни тек наилазе, мало се задржавају, па продужују пут; други остају дуже пред ханом, решавајући се да ли ту да преноће или да наставе пут. А сваки се овде устави, да одахне и да се припреми за пењање уз брдо. Често се сретају и виде давно невиђени знанци и пријатељи, који се болно изненаде где се и како се налазе.

Две три групе војника и избеглица застале су да се дуже одморе, разговарају међу собом и радо знало слушају друге. Око хана, на неколико пањева и на једном целом осеченом стаблу, положеном на земљу, поседао је или се наслонио уморени свет; неко је сасвим малаксао, а неко је у полусну и не може даље.

Један од изузетно лепих, сунчаних децембарских дана. Цела атмосфера има нечега мртвачког и свечаног, у исти мах, а нимало бедног, крај све невоље и бриге. Као да је снег отклонио сав дах смрти и беде и збрисао све знаке и последице скотског живота.

У целој сцени, у тону умора и бола, бриге и гнева, провејава вера и трпљење, озбиљност и морална снага.

I. ПОЈАВА.

Путник, Други Путник, Хор Избеглих.

Пушник:

О, да ли се свима тако светле чине
Просторије ове безмерне белине!

Одозго, од измаклог света, чује се:

Хор Избеглих:

Сви смо погли главе, за лепоту слепи.
Раскошна дивљино, ти нам дух окрепи!
Али студен бије из тебе и језа.
Са небом се ова божја стена свеза.
Вековима хладна, непомична стоји,
Цеди нашу снагу, дух надом не поји.
Ипак ко се, гоњен, са огњишта крене,
Драже су но људи њему ове стене.

Пушник:

Ни трага од стопа путем оном вису.
Још уморни Срби тамо стигли нису.

Други Пушник:

Прошло их је доста, а остало више.
Нови снег и вихор старе стопе брише.
Сви су оплакали своја места драга,
Сви су, путем, болна оставили трага.

Тамо нам се ваља још одважно пѣти,
 Тамо се решава: живети ил мрети.
 А тим путем иде наша земља цела.

Пушник:

Како је природа сва чиста и бела!
 Хладна, хола, не зна да жали и мази.

Други Пушник:

Овуда остају људске душе трази.

Пушник:

Завидим ономе што се горе попе.

Други Пушник:

Трази људске душе, а не само стопе.

Хор Избеглих:

Мучениче смерни, оронули лаве,
 Ти знаш за свој позив и за путе праве.
 Ти си земља пуна планина и воде.
 Где дрво и камен благословом роде.
 Питомог те краја одхранила недра.
 А душу ти песма подизала ведра,
 И блага, и сетна, и топла, и мазна.
 Свако је изгнанство теби божја казна.

Други Пушник:

Неће се, пред смрћу, тајна мис'о скрити.
 Сваки, и невољно, отворен ће бити.
 Столећа нам такав не нуде тренутак.
 Мотри свако лице, памти сваки кутак,
 Гледај великста искушења дане,

Историје живе читај страшне стране,
Урежи у душу мирне и бескрајне
Предсмртне напоре и подвиге сјајне,
Кô чари дивљине никад знане ником.

Пушник :

Као пред Распећем, стојим пред том сликом,

Хор Избеглих :

Ми носимо зубље уздања и рите.
Душе гладних давно живота су сите,
Јер на њега ропћу и гневно се туже.
Ипак сви, предано, том животу служе,
И од смрти дане грозничаво краду,
Да тај исти живот изненадно даду,
Кад се спасу глади, студи или рãне.
Смркнуће се многим, докле робљу сване.
Ми смо прогнаници од среће и мира,
Стигли у пустињу из свога Мисира.
На плећима нашим тешке судбе бремене,
Али смо од Бога изабрано племе.
Пут албански води сиротињу рају.
Да законе божје позна на Синају,
Све тразима страшним од крви и зноја,
Лутаћемо само до првога боја.

Пушник :

Неко скрушен, него гневан и увређен.
Али пут албански биће ипак пређен.
И неће се знати хероји и кривци,
А остаће болни спомени и живци.
У јаду се људске отворише душе :
Пороци ме наши чак и овде гуше.
А кад камен пуца врлине ме греју
Оних што одважност и истрајност сеју.

Хор Избеглих:

Преседају снови кад превише годе.
 Ево, сад смо стекли обиље слободе —
 Можемо до мора раширити крила,
 Слобода је наша прва песма била.
 А, гле, у слободи друг се друга склања,
 Никад наша снага није била мања.

Други Пушник:

Познаше се људи кад се у злу збрасе.

Пушник:

Је ли Албанија чистилиште наше?
 Носи ли нам она искуства и лека?
 Гробница је, можда?

Други Пушник:

Јорданска је река.

Пушник:

Не свима.

Други Пушник:

Она је, то је моје мњење,
 Неком кужна бара, а неком крштење.
 Једино покајник чист у воду ступа,
 Слабић одболује, кад се у њој купа.
 Плашљивих је пуно који плитко сађу,
 Па опет у свету прљави се нађу.
 Они, уплашени, до чланака стоје,
 Ни очи не сперу, јер се воде боје.
 Њима мало храброст и чистота годи.
 Чистилиште ово многе у смрт води.
 Мудри сумњом трују, смели срца краве,
 А добри пливачи највише се даве.

Не може ни вода свима кал да спере,
 На обали речној многи цвеће бере,
 Не купа се, ако не познаје реку,
 Опрезан и свестан, зна, једном у веку,
 Дође смрт, па зграби најбоље пливаче.

Пушник :

Право збориш.

Други Пушник :

Као самоуко ђаче,
 Учим у животу, у најтежој школи,
 Где су књиге људске невоље и боли.

Хор Избеглих :

Не може се натраг, ни десно ни лево,
 Природо, лепоте негледане дево,
 Познасмо те на твом усамљеном трону,
 Служиш ли ти, овде, Богу ил' демону,
 Кад никоме не даш заклона ни хлеба,
 Када гасиш осмех и зрак наде с неба?
 Ти умараш тело и убијаш душу,
 Изгубљеног водиш кроз мраз или сушу,
 Па му нудиш своје лепоте и чари,
 Кад најмање за њих осећа и мари,
 Твоја брда, ждрела и видици сиви,
 Ту су да се човек само Богу диви,
 Па кад заборави бригу што га слама,
 Пође као да је пошао из храма.

Пушник :

Још нижемо жртве.

Други Пушник :

То су тек почеци.

Пушник :

Ко нам је Претеча у Јорданској Реци ?
За ким овај народ тако мирно приста ?

Други Пушник :

За срцем и свешћу, за стопама Христа,
И за светињама из векова древни'.
Мирни смо у срећи, ћутимо и гневни.
Претеча је прошлост. С ње завесу свуци.
Тамо су цареви, свеци и хајдуци.
И столећа туђег варварства и беса,
И велики дани кад се оков стреса.
Намучени народ не губи из вида
Да се новом крвљу ново царство зида.
Да сагледаш ствари мораш се измаћи.
Ником реч не реци, руком немој таћи
Ни рањене душе, ни рањена тела.
Све је овде, рекох, без маске и вела.
Поздрави хероје прекрхана мача,
И не клони духом овако до Драча.

Пушник :

Сви ми судбе бедне, сви ми среће худе,
Познасмо, без земље, пријатеље луде,
И тајне душмане што нас слаше врагу,
И познасмо своју, без очију, снагу.
Клетва нас предакâ још кињи и пече,
Још нам дивље крви мора да истече.

Повуку се.

II ПОЈАВА.

Извазе Старац и Младић. Старац клонуо, застаје и седа на један пањ. Младић стоји крај њега.

Старац :

Немој ти гледати на мене, већ крећи.

Највећу висину тек имамо прећи.
Када се одморим, лакше ћу те стићи.

Младић:

Што се дуже седи, све се теже дићи.

Сџарац:

Знам ја то, но морам, због година, сести.
Срећа, преморен сам, па не могу јести.
Давно хлеба нема, ни парчета коре.
Зло, а можда са зла идемо на горе.

Младић:

Зар да те оставим тако изнемогла?
Мудрост носи твоја глава што се погла.
Црне ми се мисли у самоћи роје,
Пусто ми без тебе и утехе твоје.

Сџарац:

Мене заварава и умор и љутња,
Не мучи ме брига, не гони ме слутња.
Кад ми памет оде деци или жени,
Помислим: њима је сад боље но мени.
Запамти кад дођу радоснији сати,
Угоднији живот чежњу ће да врати.

Младић:

Ниси двоумио када си се крен'о?

Сџарац:

Нисам, пошао сам и Бога помен'о.
А, неће ме више ухватити жива!
Знаш кад им је била прва офанзива,
Заробљен сам био — то је дуга прича...
Не знам шта су хтели од баба̂ и чича̂,

И од слабе деце и од грешних жена?
 О, Боже, тих црних и страшних времена!
 Зато се и не дам, до последњег даха,
 Једино од ропства ја осећам страха.

Младић:

Да ли се, под небом, ишта црње скрива,
 Од овога свега што са нама бива!
 Остависмо земљу кô кошницу пуну,
 — Свој дом не бих дао за цареву круну —
 Па се потуцамо, без хлеба и крова,
 И сваког нас дана чека мука нова.
 Падају по путу и стока и људи.
 И Бог, чини ми се, неправедно суди.

Сџарац:

У Бога је, ипак, све наше уздање,
 Сад нам не помаже ни снага, ни знање.
 Ја ћу, може бити, на друму да трулим,
 Али никад нећу Господа да хулим.
 И радо ћу живот, сваког часа, дати,
 А само се више нећу робом звати.
 Хајде, не чекајмо да се овде смрачи.
 Ноћу се, без пута, још теже пешачи.
 Месец ће, тек после поноћи, изаћи.
 Треба макар какво преноћиште наћи.

Младић:

Ти се више за ме, но за себе бојиш.

Сџарац:

Па кад не идемо, седи. Зашто стојиш?
 Млад си ти, па ниси много ни орон'о,
 Ал си много брижан, као да си клон'о.
 Ти си мртав гладан. Гле, још ниси сео.
 Реци ми када си последњи пут јео?

Младић :

Пре два дана. Ето, рекао сам право.

Сџарац :

Још те младост носи, срце ти је здраво.
Нема баш никога познатог да мине.

Младић :

Тек што седнем, мис'о кући ми се вине.
Шта ли, Боже, раде? Можда нису живи?

Сџарац :

Судби се и божјој вољи не противи.
Одлазе лагано, замишљени.

III. ПОЈАВА.

Долазе, у живом разговору, двојица официра, мајор и поручник. За њима послани, носи о оба рамена две велике торбе.

Мајор :

Погрешка је страшна, са мога гледишта,
Врховна Команда није знала ништа.
Нигде, до границе, једне борбе јаче.
И најгори војник од муке да плаче!

Поручник :

Не би нама, опет, ништа мог'о Шваба,
Крај свих погрешака из ђенералштаба,
Да нас оставише Бугари на миру.
Мени је познато, као командиру,
У каквој смо били све журби и трци.

Мајор :

Бугари су подли, ал су гори Грци.

Грци нас издаше, то су нам убице.
 Сваком Грку треба пљунути у лице.
 Још од Турског Рата ја сам на њих киван.
 Ви их знате. Ви сте официр активан?

Поручник:

Наравно. Само је данас скромност мана.
 Стекао сам право већ за капетана.
 Али ко сад може и мислити о том?
 А сваку сам звезду плаћао животом.
 Застају. Мајор се одваја и полази до хана. Пред растанак:

Мајор:

Вратише се многи?

Поручник:

Пола моје чете.

Мајор:

Боље. Малодушни само су од штете.

Поручник:

Неке беда снашла, неке очај споп'о.

Мајор:

Пре бих се убио, него ропства доп'о.

IV. ПОЈАВА.

Наилази један војник.

Војник:

Имаш мало воде?

Ханџика:

А што ћу ви крити,
Бога ми, не можеш без перпера пити.

Војник:

Е, добра си срца, вредна си и хитра.
А је ли за перпер кила или литра?

Ханџика:

Немој де да правиш у мом дому шѣгу.
И ми се патимо кô да смо у збѣгу.

Војник:

Дај воде, за перпер. Кад се кући вратим,
Причаћу: мор'о сам и воду да платим.

Мајор:

Нема једна соба?

Ханџика:

Бога ми ни клупа.

Мајор:

Молим вас, не мари нека буде скупа.

Ханџика:

Могло би се мало, крај ватре, прилећи.
Пет перпера с главе. И још ћу ви рећи,
Огња нема сву ноћ, једва ово стиже.

Мајор:

Хлеба нема?

Ханџика:

Богме, све нам војска диже.
Липсаћемо и ми од глади и студи.

Мајор:

Ти си газдарица? Ко су ови људи?
Има ли, где близу, макар каква стаја?
Не тражим ти ништа, само мало чаја.

Ханџика:

Ми немамо, рекох, никакову згону,
То је све што видиш. Спавамо на поду.

Мајор:

Колико још има до те Црне Горе?

Ханџика:

Грабите ли ноћас, тамо сте до зоре.
Све је низбрдица а пути су бољи.
Како милујете, у вашој је вољи.
Ми немамо ништа, ама ни за лека.
Ти си хтео чаја? Има само клéка.

Мајор се окреће, пуца корбачем, постаје љутит, прилази једној групи војника и варошана који су поседали и мирно разговарају.

V. ПОЈАВА:

Мајор:

Где сте пошли тако? И где вам је чета?
Ви сте болесници само сува штета.
Куда ћете кад нам оста народ цео?

· За себе:

Враћао сам сваког који год је хтео.

Једном варошанину:

А шта ћете с војском, еј ви, у капуту?

Једном војнику:

Где је твоја пушка? Бацио у путу!

Осталима:

Због таквих ће опет казне да се врате.
Многи, лично мени, имају да плате.
Питам: камо пушка? Знам да није чиста.

Војник:

Идем из болнице.

Мајор:

А где ти је листа?

Војник:

Једва се провукох, у последњем часу,
Из Пећи, кроз ону арнаутску масу.

Мајор:

Доста! То ти причај кад одеш у село.
А за пушку куршум следује у чело.

Пође и угледа, на страни, једног младића на земљи.

Ко је овај младић? Умро насред пута.
Баш никакве вајде од ових регрута.

Одлази журно и зловољно.

VI. ПОЈАВА :

Један војник иде за једним заробљеником који хоће да седне и, чим се спустио, легао је. Мало доцније, стиже други заробљеник.

Трећи Пушник :

Хајде, хладна земља пије крв и снагу.

Први Заробљеник :

Мене земља вуче, тражим децу драгу,
У земљи су гробља, у њој семе клија,
У њој су ми деца, тамо идем и ја.
Не марим што патим, на век ми се гади:
Што брат брата вреба и очи му вади,
Што заједно нисмо у једноме јату,
То ми је најтеже у овоме рату.

Пауза.

Трећи Пешак за себе :

Ја сам небројено неодлучних срео,
И никоме савет нисам дати смео.
Једно ће кајање увек да се нађе,
Када се све наде потопе, кô лађе.

Први Заробљеник :

Смрт долази само о суђену дану.
Имао сам здравља, вере, косу врану...

Други Заробљеник :

Хајде, друже, пробај, пођи макар мало.

Први Заробљеник :

Пусти ме да умрем.

Други Заробљеник:

Много нас је пало.
 Чак си довде стиг'о и све храбро подн'о!
 Како бих ја црну вест твојима одн'о,
 Да сам оставио болеснога друга.
 Свет ће да ме мрзи и да ми се руга.

Први Заробљеник:

Тишина је свѐта: ни шума, ни звука.
 Опраштам се брига, и рата, и мука.

Први Пешак:

Свршио је. Мора да је живот гадост,
 Кад се дотле дође, да смрт носи радост.

Полазећи:

Не цеди их бољка, а шта их је пало!
 Овде умирање траје врло мало.
 Смрт све мање дира, но пут до ње стреса.
 Није умро гладан, већ због коњског меса.
 Глад га подла није уморити хтела,
 Већ га натерала да умре од јела.

Одлази са Другим Заробљеником.

VII. ПОЈАВА.

Из друге групе чује се по један глас. Један инвалид, један болесник и један свештеник. Њихове су речи израз интимних осећања. Говоре за себе сва тројица.

Инвалид:

Дужан сам да живим, ја живот и хоћу.
 Нисам осетио, усамљен, самоћу.
 Што даље, све више зла, бола и гнева,
 А кад поглед бацим, и с десна и лева,

Нису се ни у сну сниле ове чари.
 Само вечна брига сву лепоту квару.
 Не оставља сунце нас што смо га жудни.
 Ми нисмо богати, нити многољудни,
 Ал више волимо глад, жеђ и пут блатни,
 Него да робови останемо ратни.

Мала пауза.

Да ли се овуда снег икада топи?
 Узалуд га поток набујали шкروпи,
 Узалуд га сунце зрацима целива,
 Све бељи и чвршћи снег планински бива...
 Руке су нам вреле, ал се срце мрзне,
 Како смо нејаки! Ко сме да се дрзне,
 У природи божјој да учини мену?
 Ко може помаћи страховиту стену?
 Ко може да заспе онај извор вечни?
 Или да остави ток и полет речни?
 Вечној су природи пролазници — људи,
 Она има своје законе и ћуди.
 Обнављана вечно, млада је и лепа.
 Само ми је душа за њу данас слепа:
 То су живи трази непреболне ране,
 Ново осећање не може да стане.
 Ниједног починка и ниједног крока
 Не чиним без мисли на два блага ока.
 Те ме очи прате кô светиње сјајне,
 Као аманети среће завичајне.
 Ту младости чисте сва је чар и смерност,
 У њима је срећа, пролеће и верност.
 Те ме очи прате, кроз јад овај цео,
 И кад сам слазио, и кад сам се пео.
 Свака моја стаза равнија и краћа,
 На свакој висини душа Бога схваћа.
 Долине ми царства племенита биља,
 Успомена на њу свуд ме благосиља!
 С њом сам, од почетка, у дугоме ходу.
 Не жалим што дадох леву руку роду.
 Жалим што душмани отаџбином бесне.
 За последњу борбу ево руке десне!

С умирањем снаге љубав ми је расла,
Избраница моја очаја ме спасла.

Болесник:

Преморен и брижан, тек што очи сведем,
Са савешћу будном дуги збор поведем.
Ранитељ је мртав, а мати је стара,
Гора је без руха и без горског цара.
Да ми је да видим, кришом, из прикрајка,
Је ли понижена заробљена мајка?
Да ли оков носи а лице јој руже?
Можда сузе њене сад за подсмех служе?
А нас да ли жале ил прекором прате
Они што, невини, на огњишту пате?
Отаџбина наша чуће нашег гласа:
Проклет ко не бежи ради њеног спаса!
О, Господе, ти је и теши и штити,
И сва њена поља цвећем наде кити.
Све јој горе вером Ђурђевданском краси,
Ниједну јој звезду љубави не гаси.
Нек јој насмејана свака зора сване,
И нек свака суза која тамо кане
Бол ублажи, пружи утеху и наду.
Нек за наше јаде наши не сазнаду!

Свешћеник:

Господе, сву јарост на грешне искалг,
Патње наше деце на нас, људе, свалг.
Ти си људске грехе на крсту испашт'о,
Ти си, умирући, и кривцима прашт'о.
А првога мене, не чуј нити штеди,
Ако ти се молим једино у беди.
Казни себичњаке и одроде холе,
Што и онда лажу кад се Богу моле.
Оног што спрам земље не осећа дуга,
Што се искушењу, кад је прошло, руга.
Глад утоли гладном, жедном жеђ угаси,
Сваког малодушног праведника спаси;

Ушли су, невини, из раја у пак'о,
Па на Бога ропћу, а не мисле тако.

У даљини:

Хор Избеглих:

О, вековне горе, изборана дебла,
Што сте од постања шибана и зебла
Од јесењих бура и од зимских цича.
Јаук голих грана страшну повест прича.
Прича: од искони, од давних времена,
Овде је обиље слободе и стена,
И камених срца, пуних страха скрита,
Нема ваших поља, воћњака и жита.
У овоме хладном куту, без весеља,
Није био престо ни Ладе ни Љеља.
Једино је било боравиште туна
Громовника старог, страшнога Перуна.
Па зато и данас, покрај ових стена,
Страх побожни прати потомке Словена.

VIII. ПОЈАВА.

Долазе два брата, старији придржава млађега.

Млађи Браї̄:

Па зар ја рањеник, а ти сузе лијеш?

Старији Браї̄:

Нису ово сузе.

Млађи Браї̄:

Видим, очи кријеш.

Старији Браї̄:

Боли ме. Много нас Бог казни и прокле.
Једно мислим: куда овако и докле?

И стрепим, јер слутим : тој глас једном чућу
Да не можеш даље.

Млађи Браћ:

Помишљај на кућу.

Сћарији Браћ:

На кућу и мислим, баш овога пута,
Кад те видим слаба и кô восак жута.
Ми ћемо полако, никако не жури.
Како ти је?

Млађи Браћ:

Причај, бол ми забашури.
Самртне су муке позлеђених рана,
Али, хвала Богу, стигосмо до хана.

Сћарији Браћ:

Добро се одмори, стари завој скини,
Кад паднеш, носим те, о путу не брини.

Млађи Браћ:

Говориш кô дете, једва носиш себе.

Сћарији Браћ:

Ја се не смем, брате, ни маћи без тебе.

Млађи Браћ:

У злу часу ваља паметно да збориш.
Није време да ме ни жалиш, ни кориш.
Мојој се предсмртној жељи не противи:
Иди, то си дужан, и за кућу живи!
Пут је за Србију сад овом путањом,
Њом слобода ходи, и ти мораш за њом.

Тебе сви чекају, у последњој нади,
Пуна кућа деце и женске чељади.
Ти ћеш бити отац, после овог рата,
Свој деци, и твојој и оба ти брата.
Њима, а не мени, своју љубав нуди,
Њима и хранитељ и бранитељ буди!

Одлазе лагано да потраже место за одмор.

IX. ПОЈАВА.

Једна група на починку. У њој један сељак и један радник.

Радник:

Ко зна где ми судба вечну кућу спрема!

Сељак:

Да знаш моју кућу великога трема.
Са мислима о њој устајем и седам.
Као да је, стару, на брвнима гледам:
С оцаком ко кула, нагнуту и криву.
Имам, око куће, свуд ограду живу:
Сам багрем засађен, рај и жива згода,
С пролећа мириши на по сата хода.
Ја сам то сачув'о, а стек'о ми деда.
Па знаш људско срце није комад леда...
Где је твоја кућа?

Радник:

Моја кућа? Свуда.

Пауза.

Сељак:

Куд ли ћемо даље?

Радник:

Ко би знао куда?

До мора се, кажу, наша стаза пружа.

Сељак:

Велиш немаш куће?

Радник:

Имам ко у пужа.

Сељак:

Шта ћеш, сунце греје за сироте пуке.
Немаш ни имања?

Радник:

Имам своје руке.

Сељак:

Како, ниси нигде мог'о да се станиш?
Ратујеш и гинеш, туђе добро браниш.
Друго је код мене: ја знам што се борим.
Рекох ти: за кућом сав од жеље горим.
Јест, ко има земље не фали му длака.
Ти је немаш?

Радник:

Имам, то је моја рака.

Сељак:

Сад знам, ти си радник. Право да ти речем,
Радим, брате, и ја, али себи течем.
Него деци нашој иду бољи дани.

Радник:

Зато се и борим, то ми душу храни.

X. ПОЈАВА.

(I) Највећа група војника и избеглица, пред ханом, у разговору.

Војник :

О, туђинска земља, ледена и тврда!
 Па, опет, да нема висова и брда,
 И да нема, озго, снега или града,
 Не бих осетио пола овог јада!
 Чим је узбрдица почнем да се морим,
 Али се, к'о ала с берићетом, борим.
 Надежда ме нека све носи и згрева.

Други Војник :

Види се да ниси из брдских крајева,
 Из ког си округа?

Војник :

Ми смо чак из Млаве.
 Знаш, наши се људи по равници баве.
 А, ти, пријатељу?

Други Војник :

Је л' ја? Ја из Грузе,
 А, ви'ш Арнауте? Ко мачка се пуже
 Најстарији човек преко овог стења,
 Тешко се то наук од рођења мења,
 Арнаутин, видиш, кад корача, скаче,
 Кажу они тешко равницом пешаче.

XI. ПОЈАВА.

Пролази један резервни официр са неколико својих војника, у разговору.

Пешак :

У својој се земљи провлачисмо вешто,
 У највећем јаду опет беше нешто:

Неки са свирајком, неки и попевне,
 А ватра раскрави све сетне и гневне.
 Сад су најведрији брижно главу погли,
 Сад су најхрабрији давно изнемогли.

Официр даје војницима по комад хлеба.

Резервни Официр:

Свакоме по парче, да се живот спасе.

Други Пешак:

Госпо'н поручниче, чувај ти то за се.

Пешак:

Делиш нам ка' деци, све на равне чести.

Други Пешак:

Госпо'н поручниче, имаш какве вести?

Резервни Официр:

Знам колико и ви — заједно идемо.

Други Пешак:

Рек'о бих ти нешто — не знам да ли смемо?

Резервни Официр:

Слободно ми реци, кô рођеном брату.

Други Пешак:

Лагаше нас много у овоме рату.
 Прост народ кад лаже, шта се кога тиче.
 Знаш, у рату ничу разне чудне приче.
 Али лагали су баш они у штабу.
 Те како су Руси победили Швабу,

Те иду нам, веле, у помоћ Французи.
 Можда су нас, тако, тешили у тузи.
 Ал се нико тиме утешио није,
 Јер и војна лаж се врло тешко крије,
 Јер сваки је војник тим лажима мучен.

Пешак:

Госпо'н поручниче, ти си човек учен,
 Па се обраћамо теби ка' најпречем:
 Можемо ли икад надати се нечем?
 Никад нисам био на наш удес љући.
 Па размишљам: зашто човек кућу кући?
 Да је душман пљачка. Знам, проћи ће и то.
 Ја сам доста нашу историју чит'о:
 Није 'вако било кад нам царство пало.
 Кад би се сигурно само једно знало:
 Када ћемо кући, ма не било журно?

Резервни Официр:

Верујеш ли у то, онда је сигурно.

Други Пешак:

Само једно желим, од дана кад бежим,
 Кад умрем, да тамо у мом селу лежим.

Пешак:

А бежимо храбро. Ко се за то вајка?
 Не тугује никад бежанова мајка.

Резервни Официр:

Сваки је пошао, да се жив не преда:
 А наша се земља освојити не да.
 Тек увређен Србин биће љута гуја,
 А грануће сунце, чим прође олуја.

Други Пешак:

Све нека преживим, све нека ме снађе.
 Благо оном само ко на дому нађе

Све на броју. Све ће друго лако бити:
 Сви који су гладни, биће опет сити.
 И жеђ утолиће сви што жедни беху,
 Вратиће се Богу огрезли у греху.
 Зна се да ће сунца бити после кише.
 Тешко оном само кога нема више!

Сви одлазе до хана.

ХІ. ПОЈАВА.

(II) Највећа група војника и избеглица, пред ханом, у разговору.

Другопозивац:

Ја, по Богу, шта се ово с нама збива!
 Благо оном кога црна земља скрива,
 Па не гледа ову невидовну беду,
 И све црње дане што иду по реду.
 Прогнали смо били и љубав, и слогу,
 У добру се љуто огрешисмо Богу,
 Али, опет, брате, и крај тога свега,
 Нисмо се бацали камењем на њега!
 Грешни смо, но нисмо оволико криви.
 Најпоследне, нек само Бог децу поживи.
 Ми смо скидани, уморни и свели,
 Најлепше године у рату провели.
 Свршено је с нама, а, мој ратни друже?

Други Другопозивац:

Мисли ме о деци једино растуже.
 Све ми однемили кад се почне о том.
 Али Бог се стара о свету сиротом.
 Требала би књига велика, дебела,
 Да мој пут пут опише све догде од села,
 И житије моје. Где ти све не бејаш!
 Ницао сам тамо и где се не сејаш.
 У овоме јадy нек сви наук траже:
 Снег пада да трага свака звер покаже.

После црних дана, мора радост стићи.
 Не сумњам ја ни сад да ћемо се дићи.
 Писано је тако. Знам ту целу причу.
 Ти си чуо, можда, да људи проричу.
 Све се знало, све сам слушао и гут'о.

Другопозивац:

Тешко ми, некако, да верујем у то.

Други Другопозивац:

Нису веровали ни учени људи,
 Зато ми патимо од глади и студи.
 Јест, они што код нас ведре и облаче,
 Чули су и знали шта пророци значе,
 Али сматрали су то за бапске приче,
 Па се данас, залуд, кука и нариче.

Другопозивац:

Паметан си човек, биран си за кмета,
 Али, побратиме, то је грдна штета.
 Па зар, велиш, то се знало још од лани?
 О, Боже, сачувај сваког и сахрани!
 За наш пут је могло све спремније бити:
 Више би нас било, а сви здрави, сити.
 А овако биће још многи покојни.

Други Другопозивац:

Мора суд да дође.

Другопозивац:

Који суд? Је л' војни?

Други Другопозивац:

Божји суд. Видиш ти, грешници се множе.

Другопозивац:

Знаш, на земљи суди војни суд најстроже.

Други Другопозивац:

Не, строжи је божји: он нам свима прети,
На трећем колону он се кривцу свети.

Из ове групе устају двојица ђака. На њима шајкаче и цо-
куле, иначе носе цивилно одело. Немају ништа
у рукама, као да су пошли у шетњу.

Ђак:

Боље продужити, нема овде крова.

Други Ђак:

Гле, сваког се часа јавља слика нова.
Колико лепота невиђених скрива,
Природа са снагом одметнутог дива!
Вечно нова, никад дочитана књига.
Штета што нас прати глад, умор и брига.
Шта је свуд ширине, лепоте и боја.
Ал нема песника, као ни хероја.
Где је ведре мис'о, где је душа јака ?

Ђак:

Нико сад не мисли даље од стомака.
Сваки саг'о главу и ледно заћут'о,
Јер ко би, без нужде, Албанијом лут'о?
Зато друге мисли сад на страну баци,
Најмудрији, па су за природу ђаци.
Мислимо о хлебу. Мани друге приче.
Природа је књига коју човек сриче,
А ја, гладан, из ње не разумем словца.
Остах без обуће, без хлеба и новца.

Други Ђак:

Баш ти вреди новац као ове стене.

Ђак:

Хајде, ил чекајмо да се још ко крене.

Други Бак:

Знаш ти да ми нисмо баш сасвим без хлеба?

Бак:

Значи да је пала божја мана с неба.

Други Бак:

Не, то друго значи: још од прошлог јутра
Ја сам, чак и гладан, мислио на сутра.

Бак:

Е, нећу да мислим ни о мени горе,
И ја сам сачув'о једно парче коре.

Други Бак:

Видиш срећа нам је хрома, али ходи.
У мени се мис'о генијална роди:
Ти свој хлебац мени на чување предај,
Мој хлеб чувај; али, тражим ли га, не дај.
А и ти, до сутра, од мене не тражи,
Док не дође нови. Сад се окуражи,
Па напред, до мора, до далеког Драча,
Витеже без страха, али и без мача.
Витеже без мача, али и без мане,
Сећаш се где бесмо ово вече, лане?

Бак:

Ти, онако, узгред, то питање рече.
Знаш шта је вечерас?

Други Бак:

Не знам.

Бак:

Бадње Вече!

Видиш да ја рачун о времену водим.

Други Ђак:

А ја, како с тобом, од Краљева, ходим,
 Месецима не знам ни ток, ни свршетак.
 Сваки дан ми свиће кô Велики Петак.
 Тако ми на некој стени или мосту,
 Провешћемо Божић у строгоме посту.
 Прилика нам стиже за кајање ретка:
 Мрсио сам многог Великога Петка.
 Где ја оно бејох, овог дана, лане?
 Хајде, причаћу ти путем, на тенане.

Лагано одлазе. Други Ђак застаје.

Куд журим? Од смрти нећу бити бржи.
 Ове пуне стене или сунце пржи,
 Или на њих, снегом покривене, сија.
 Узана је стаза а провала зија,
 Као да клонуле у мир вечни зове.
 Све нам опљачкали, сад нас живе лове.
 На сваком кораку смрт од нечег прети.
 Изобиље среће можда нам се свети.
 Имали смо доста и земље, и власти,
 Тражили смо много од живота сласти,
 Па брат брата поче да мрзи и гони.
 Исмејасмо сваког ко се греха клони.
 Свет је био нашој угодности тесан,
 Ко се бриге спасе, поста пуст и бесан.

Мала пауза.

Ја увек задрхћем од ове лепоте,
 Змије се у овим пећинама коте.
 Дивље ми пространство увек ствара језу,
 Овуда самоћа пробуди опрезу.
 Сви се осећају немоћни и мали,
 Дух многима пада, понеком се кали.
 Гле, прастаре стене што векове броје,
 Гле, изворе горске што никог не поје.
 Природа је овде страх и претња Творца,
 Човек — вечни пример патника и борца.
 Кога бриге даве, он је главу саг'о,
 Ко за живот стрепи, он је журно наг'о.

Одлази.

Избеглица:

Без круха и руха, сад у дане зимне,
 Имамо за земљу молитве и химне.
 Кад сам, сузна ока, у зноју се куп'о,
 К'о гоњена зверка када сам одступ'о,
 Остављао земљу што остаде сужна,
 Она је открила, за сина јој тужна:
 Све лепоте своје и светиње редом.
 Пролазисмо крај њих, све журно, све гредом.
 Срце ми се стегло, рај га земни плени.
 Ко слободу губи, тек онда је цени!
 Истину сам ову и ја касно дозн'о:
 Ја сам своју земљу, губећи је, позн'о!

Други Избеглица:

Сад је више ценим но икад у веку!
 Кад сам остављао њен поток и реку,
 Њена поља, горе, вароши и села,
 Као мати децу, пред смрт нас довела.
 Ја изрекох клетву, нећу је порећи:
 У својој ћу земљи само у гроб лећи.
 Признање је тешко, сазнање је грозно:
 Ја сам своју земљу упознао позно.

Из исте групе продужују разговор. Прилази им један
 наредник.

XIII. ПОЈАВА.

Пређашњи. Наредник.

Други Избеглица:

Ја, по Богу брате, зар си и ти стиг'о?
 Како си се, болан и преболан, диг'о?

Наредник:

Теже ми је било но у сваком боју.
 Оста болесника у великом броју.

Стигосмо до Пећи. Ал' да видиш јада!
 Нигде крова, после, глад хоће да свлада.
 Видим ја, ту нема живота и спаса,
 Не оста од мене ни трага, ни гласа.
 Осећам да нешто шушка се и спрема.
 Нестаде и трошка, хлеба давно нема.
 Потом развалише, једног лепог часа,
 Пуне магацине. Гурну она маса.
 Помислим у себи: да црнога данка,
 Нема овде мени ни хлеба, ни станка!
 И ево ме с вама. Жеђ ме стално мори,
 Душа ми, изгледа, хоће да изгори.
 Увек, чим је вече, грозница ме коље.
 Опет ми је овде, са својима, боље.
 Све би добро било, да ме ноге служе.
 Хоћемо ли?

Други Избегица:

Седи, одмори се, друже.
 Мала пауза.

Наредник:

Ено и лекара.

Други Избегица:

Што га ко не пита:
 Да ли има лека против апетита?

Наредник:

Иде к нама, али није много журан.
 Познаће он мене, у то сам сигуран:

XIV. ПОЈАВА.

Пређашњи. Прилази лекар, разгледа све и зауставља
 поглед на нареднику.

Лекар:

Шта је, наредниче? Зар и ти из чете?

Наредник:

Тамо бих ја био сад само од штете.
Рањен сам, а рана није много лака.

Лекар:

Како ћеш?

Наредник:

Да ми је завој или штака,
Сигуран бих био, као стари ратник.
Да сам здрав, да певам, овако сам патник.
Што сте ви усамљен?

Лекар:

Ја сам маларичан,
А оваком путу врло мало вичан.
Ноћ сам престајао под некаквом шупом.
Да сам знао, па да одступам са трупом.
Сви смо болесници, смрт нас свуда вија.
Најздравији, па ће ово да искија.
Као стари новац снага нам се таре,
Једни брзо клону, други брзо старе.
Нерве ми је давно уз'о роми Даба,
Да сам знао, па да не мичем из штаба:
Тамо увек има и хлеба и с хлебом,
Овуда ничега да купиш под небом.
Одох ја лагано. Збогом ми остајте.
Сви смо болесници, сви то добро знајте.

Избеглица:

Добар неки човек.

Други Избеглица:

Није му угодно.

Наредник:

Да ви знате шта је свет због њега подн'о.
Данас он говори тако, с пуно сласти,
Што није у старој сили и у власти.

Избеглица :

Можда је у рату све то неизбежно.
 А за време мира сваки лекар, нежно,
 Прегледа, па болест скоро силом тражи.
 И наплати добро, али окуражи...

Наредник :

Хоћемо ли? Баш се све мрзне и леди.
 Хладније је много, кад се дуже седи.
 Сви смо измешани! Гле, и адвоката.
 Пред њима су рајска затворена врата.
 Они, после рата, неће главе дићи:
 Силне ли ће тужбе и парнице нићи.

Избеглица :

Благо теби, кад си још за шалу оран.

Наредник :

Ама, неко мора бити одговоран.

Избеглица :

Нико. Шта ће ратна сиротиња пука?

Други Избеглица :

После, деде нађи Бранковића Вука!

Избеглица :

Њих не крије земља, ни шаторско крило,
 А има их, јер је Обилића било.

Наредник :

Видећете браћо, само живи били,
 Сва ће ова јарост и бол да ишчили.
 Јер на дому, после зла и војне стеге,
 Ћутаћемо, жељни одмора и неге.

Избеглица:

И ја исто велим, на све приче разне,
Сви ће кривци проћи без суда и казне.

Други Избеглица:

Нема кривцу суда, већ куршум у чело.
Нас је сажалење довде и довело.

Прилазе један коморџија и један циганин, обојица бедна
изгледа. Долази, ускоро, Трећи Пешак.

XV. ПОЈАВА.

Наредник коморџији:

А где су ти кола? Да нису на џади?
Де, сад овде штогод нађи и укради.
Дела, коморџија, неку новост кажи.
Хајде, обрадуј нас, наду нам оснажи.
Све си боље знао од оних из штаба,
Погађао увек, као из ћитаба.

Коморџија:

Ко зна ко ће стећи прекор или хвалу!
Погађам и твоју од невоље шалу.

Наредник:

Од муке, одиста, зато бригу баци.
Сви смо ми, од реда, овуда пешаци.
Ко је, целог рата, свикао да гази,
Тај се брду руга, а умору плази.
Бежиш и ти, Циго?

Циганин:

Као и ти, брате.

Наредник:

Е, нећемо скоро отићи по свате.

Циганин:

Беше му. Што враћаш бол од старе ране?

Наредник:

Колико ме пута твоја свирка зане!
Него да ми кажеш, данас, нешто право:
Ама, какав тебе да поведе ђаво?
Ти сваке године живиш кô и лане,
Храниће те увек песма и ђемане.

Циганин:

Рекао си много, ја ћу теби краће:
Залуд песма, ако нема Срба браће.
За слободну песму свирач се и бори.
Зар га може неко за то да прекори?
Нема песме где се робује и тужи.
А ваш свирач војску, као и њи, служи.

Наредник:

Одакле си родом?

Циганин:

Ја сам близу Уба.

Наредник:

Је си борац?

Циганин:

Јесам, следује ми труба.
Али сам у ватри, не мичем из рова.
Нисам писмен, не знам ниједнога слова.
Зато сам у војсци остао без чина.
А због тога, богме, и школујем сина.
Све сам оставио, чак чичу и бабу.
Децу још нејаку, жену много слабу.
Па од њих шесторо бићу срећан ако
Нађем макар троје. Знам, није им лако.

А није ни мени. Ћутим, не знам шта би'.
Људи смо, што кажу, начети и слаби.

Мала пауза. Наредник разговара са Трећим Пешаком.

Наредник:

Јесу жене вредне, неке су и смерне,
Али многе само крај човека верне.
Залуду им што нас манишу и куде:
Хоће, богме, десет шамија да буде
На једну шубару.

Трећи Пешак:

Горку шалу збијаш:
Ја од бриге лудим, ти ћеш тек да кијаш.

Мала пауза.

Нигде наших липа, багрема и зова.
Питао сам многе, од ратних другова:
Да ли, овим путем, игде певца чуше?
Нема их, или су промукле им гуше?

Наредник:

Нема их, свуда их укућани клали.
Знаш зашто? Наши су по певцима знали,
Да је село близу. А ти знаш, од крађе
Војнику, у рату, нема ништа слађе.

Мала пауза.

Коморџија:

Откад смо на овај јад и чемер свикли,
Многобројни греси у нама су никли.
Прозлио се народ, злоби један другом,
Никад краја овом ратовању дугом.
Па смо огуглали на псовку и свађу,
Заволели нерад, и пљачку, и крађу.

Наредник:

Запусти се човек.

Коморџија:

Ја сам баш сирома',
Ал не бих за царски дао свога дома.

Наредник:

Где су теби твоји волови и кола?

Трећи Пушник:

Продах у бесцење.

Наредник:

Узе ли бар пола?

Трећи Пушник:

Буд зашто. Не питај. Баш ми жао кола.
Кад се сетим Пећи, јаукнем од бола.
Изгореше цела, још добра и нова.
У њима је било као испод крова:
Арњеви сигурни, бациш се по сену,
Волови лагано царским друмом крену,
Па путеви дуги мени као шетња
Докле Пећ не дође, а с њом сва пометња.
Све смо у њој мирно бацили по плану.
Видесмо згаришта, гробља, децу клану.
Ни наде за живе, ни сузе за мртве.
Зар нам ништа више не оста за жртве?
Остало је било. Сва се војска слегла,
Небројена стока на пољу полегла.
Кô две реке да се са две стране стичу,
На пећској равници к'о из земље ничу
Сви људи, сва стока, и сва наша кола...
Земљо наша, рекох, богата и хола,
Нас имаш и гробља, од овога трена,
Сем мртвих не дамо ником другог плена.
Како ћемо даље? Не зна нико живи!
Пред нама планина. Да си соко сиви,

Не можеш је прећи, к'о лешина лежи.
 За нама душмани, а од њих се бежи.
 Сваке снежне ноћи крај ватре се седи.
 Пламен греје руке, а срце се леди.
 Од вечере ране па сву ноћ до зоре,
 Огромне, црвене, силне ватре горе.
 Сав ми логор беше као привиђење.
 Као да велико одслужисмо бдење
 Умрлој слободи, нашој земљи родној,
 Па идемо у смрт гори непроходној.
 Наших нас је кола силан пламен греј'о.
 Палисмо их, снег је непрестано веј'о.
 Остадох без кола, но бол већи наста,
 Кад се с мојим верним воловима раста',
 Не волим да причам, плак'о сам к'о дете.

Коморџија :

Та и мања штета човека помете.
 Све што год си прич'о, свима нам се стекло.
 Ал мене је, браћо, више од тог пекло
 Сећање због другог преживљеног бола:
 Скидали смо бедну бежанију с кола —
 Полумртве мајке, деца полунага,
 Нас издала савест, њих издала снага.
 Узесмо им стоку. То не води срећи!
 Отете волове продасмо у Пећи,
 У бесцење. Ту смо баш грешници клети.
 Још кајемо грехе, још нам казна прети.

Трећи Пешак :

Мој наредник четни баш од туге свисну.
 Памтим, целим путем, док војници кисну,
 Он би говорио : људи, још смо сити,
 И још је друмова. Зло ће онда бити,
 Кад комора наша престане да траје.
 Ко се и сад тужи, тај ће да се каје.

Четврти Пушник :

И у злу и у добру треба знати меру,
 Ни поносан бити, ни губити веру.

Сачувајмо себе, јер нас ако буде,
 Биће опет свега, сви ће да се чуде.
 Нећеш ме видети због мог ма́ла љута.
 Ја гробове жалим целог овог пута.
 Мени украдоше, путем, једног вола.
 Други се оклизну, стена га проболоа.

Трећи Пушник:

И мој брдски коњић разби се о стену,
 Погибе на мртво, ама ни да зену.

Четврти Пушник:

Дај, сачувај живот, док је 'ваки земан,
 Јер кад нема борбе, дође каква неман,
 Па несрећни народ покоси и сатре.

Трећи Другопозивац:

И ја сам, код Пећи, зебао крај ватре.
 Ја сам сељак, зато ја то другче схваћам.
 Мени је к'о да се са погребом враћам,
 Рецимо са гробља некога од својте.
 (Боље, ничега ме сећати немојте!).
 Није то што кола неке паре вреде:
 Животи се људски много мање штеде.
 Спаљена је, знам ја, муниција сиљна,
 Па опрема војна, тако изобилна.
 Свега се ја сећам и мислим о свачем.
 Заборављам себе, над живима плачем.
 Мој дом пред очима видим целог пута,
 И сећам се сваког часа и минута,
 Када цела кућа нова кола чека.
 Сви радосни, свуда ужурбаност нека.
 Ослушкују, пазе, шкрипу с друма слуте.
 Поверују, па се, преварени, љуте.
 И најпоследње, кад је већ нестало наде,
 Ето кола. Свако, најмање чељаде
 Трчи из дворишта. Тај ме спомен мори.
 Што да ја доживим да то све изгори,

Да ја својом руком стару радост палим?
 Иначе све трпим и Господа хвалим.
 Све су ове муке једна добра школа:
 Пешак си без земље и код својих кола,
 Убог си без куће, кад те други храни,
 А где год смо стигли, нисмо гости звани.

Четврти Пушник:

Ти ниси продао волове у Пећи?

Трећи Другопозивац:

Нисам, јер у беди као и у срећи,
 Служили ме, верно, у оба два рата,
 Извлачили кола из највећег блата.
 Па зар да их продам кô робове праве?
 Ми ћемо лагано. Бог храни и мраве,
 И тице и звери. Ја знам, свуда зло је,
 Али сви куд прођу и нас ћемо троје.

XVI. ПОЈАВА.

Сутон. Први и Други Путник подижу се. Већи број полази на пут, изузимајући болесне и преморене.

Други Пушник:

Је си ли одморан? Ено сунце седа.

Пушник:

Како жудно сељак свако село гледа.
 Ено тамо једно, растурених кућа,
 Кровови од сламе, зидови од прућа,
 К'о да је од целог одвојено света.
 Нигде једног знака живота и крета.
 Тамо где и зора невесело руди,
 Ни цвећа ни птица, већ опрезних људи.

Други Пушник:

Природу ти душа целог пута снима,
 Мене човек у њој највише занима.

Кроз главу ми често болна мис'о сене :
 Да је да уздање сваког напред крене,
 Да ми је да беду целом свету скратим!
 Али како веру многим да вратим?
 Срећни људи грехе не знају да мере,
 Кад изгубе срећу, остају без вере.

Пушник :

Није се измакло ништа твоме оку.

Други Пушник :

Наша одисеја још је у свом току.
 Још је осећамо све теже и теже,
 Сваки дан у душу један запис реже.
 Ми довршујемо животе и дело.

Пушник :

Хајде, ево сунце тек што није село.

Други Пушник :

И сваки на олтар своју лепту меће.

Пушник :

Шта си осетио, путем, к'о највеће?

Други Пушник :

Сваки овим путем прво мисли на се,
 Да одмакне даље и да живот спасе,
 Да га брига, умор и страх не погребје.
 Тренутак кад човек не мисли на себе,
 Највећа је песма, истина је сушта.

Пушник :

Слушаћу је овде, док се сунце спушта.

Други Пушник :

Наша одисеја није песма плача,
 Но трнова стаза од Рашке до Драча.
 Њом носише земљу неуморне плећи.
 Велики тренутак наста после Пећи.
 Узбрдицом дугом, као да нас гоне,
 Клецамо, док црква све у земљу тоне.
 Први корак мучан, безнадежан, страван.
 Изгуби се царских успоменâ раван.
 Пењемо се само, непрекидно, стално,
 Све каљава земља, а небо печално.
 А Патријаршија к'о у понор слази.
 У страшној тишини ћути се и гази.
 Планини бежимо, к'о рањене звери.
 Црква непомична, затворених двери,
 Без живога створа, рањена и скрита,
 Као да нас горко жали, па нас пита:
 „Куда изгнаници? Шта вам срце слути?
 Незнана су божје и тајне, и пути.
 Носите у души вечни пламен вере!“
 Пењемо се. Језа. Вече крила стере.
 Молитвено вече, но звона не звоне.
 Црква непрестано још у земљу тоне.
 Прођоше прогнани, пут за земљу траже.
 Писано је тако да им се укаже
 На последњој стопи још благослов свети,
 И да царска прошлост, к'о сенка пролети.
 Утонула црква, свет заморен сушта,
 Ноћ све затрпала, ноћ глува и густа.
 Испесмо се. Пукли видици безмерни.
 Где су даљи пути? Где другови верни?
 Оголеле горе задрхташе стидно:
 Овде нема сунца, али још је видно.
 Цвили, под ногама, лањско лишће труло:
 За ваше је јаде Провиђење чуло.
 А вихор, кад небо мрачно чело набра,
 Зашуми: где људе искушење сабра,
 Ту и чојства ничу и греси се коте,
 Пут је овај цео — пут ваше Голготе.

Принесите жртве, да дуг земљи дате,
 Да на дан Распећа познате Пилате,
 Да брат брату приђе, па све кад се збуде,
 Да сви осетите чар рођене груде!
 Са умрлом песмом слободи и срећи,
 Сви одмичу, муком, од скрушене Пећи.

Пушник:

Кад спалисмо кола и кад се залута,
 Тада угледасмо, на све стране, пута!

Сумрак. Обојица Путника застају, једно време, затим се
 крећу лагано. Из даљине:

Хор Болесних:

Дуга се поворка паћеника спушта,
 Погребног спровода болна слика сушта.
 Вијуга, к'о река, од брега до дола,
 Сва су уста нема, сва лица без бола.
 Не види се нигде свештеничка риза,
 Гробни покој веје из даља и близа.
 Зар је икад ико могао да слути,
 Да су ово наше одисеје пути,
 Да ће у повести најсветлијих дана
 Бити много више мученичких страна?

Путник и Други Путник полазе. Пред одлазак:

Пушник:

Да ли смо грешници или смо, у ствари,
 Ми племена свога једини чувари,
 Ил они што нису хтели преко међа?
 Кога ће да слави а кога да вређа
 Суд народни?

Други Пушник:

Свуд се наша гробља множе,
 Па зар да се живи, преко мртвих, гложе?

Одлуке су страшни стварали тренуци,
Планови су били сви у божјој руци.

Одлазе. Сумрак.

Хор Уморених :

Сви ми верујемо да је малотрајна
Ова ноћ и тама, да победа крајна
Преко наших стопа, за нама корача.
Куд прођемо светлост и ведрина јача.
Сејачи смо правде, стреле божјег гнева,
У наше се бразде крв из срца лева.
Патње и стрпљења бацили смо семе,
Сад су неродице, али цело племе
Чека нову жетву. Од новогa жита
Биће поколења збринута и сита.

Пауза. Један глас.

Сенка Изгнанога :

Ноћи, умогај нас у најцрње тмине,
И заклони људе, јер су очи њине
Уморне и гладне, пусте славе сите.
Падај ноћи, сакри костуре и рите.
Дух се буди. Нека дух визија плени.
Шум сутоном прође, промакоше сени.
Цареви и свеци, то су ваше сенке,
Назиру се круне, мачи и челенке.
Блесну ореоли, засветле и трну,
Све засја, па тоне у ноћ ову црну.
На тебе се, земљо, једна клетва свали,
Крха те и ломи, ал ти снагу кали.
Дом нам без гусала а гора без виле.
Звони песмо вере, кад сва срца цвиле,
Кад се свуд пороци и слабићи стане!
Јер ваља нам ове оставити дане,
Кад садашњост буде далеко одмакла,
Не к'о божју казну земаљскога пакла,

Већ као легенду, већу него Троја,
Храброг мученика, душевног хероја.

Нестаје Сенке.

Хор Уморених:

Бели се сребрна, недирнута цеста.
На овом је путу, од свакога места,
Ближе небо, што се изнад свију стере.
На овоме небу што не ули вере,
Сто пута се сунце и роди и зађе,
И увек нас мирне, занемеле нађе.
Не мучи нас јулска омора ни жега,
Не кињи нас борба, ни војничка стега,
Још носимо терет костију и коже,
Сваки иде како сам уме и може.
Чак ни брига да нас за својима коље,
Јер њима је данас, ипак, много боље.

Из далека се чују гласови одмаклих.

Хор Избеглих:

Све више и више, све теже и теже.
Видик је бескрајан, студен ветар реже.
Клеца се и пење, још се мора пети.
Сви смо ближи небу, но жељеној мети.
Назиремо шта се иза брда ваља:
Гробови се нижу а образ се каља.
Све више и теже. Ни ићи, ни мрети.
Сви смо ближи небу, но жељеној мети.

Једна група сенки пролази храбро и одважно.

Сенка Изгнанога:

Тебе ја осећам, и у овом часу,
Свуд ми оличаваш непобедну расу.
Гинеш, а не куцаш ни на чија врата,
У тебе љубави, освете, ината,

Праштања, упорства, наша веро тврда,
И душе и снаге, к'о у твојих брда.
Ти се никад ниси, у ропству, одмар'о,
Да би своју скромну колибицу ствар'о.
Вечно на бранику, вечно стражар будни,
Непобедни борче и путниче трудни,
Опет човечанству ти поплаву спречи.
Свет се опет теши, напаја и лечи
Подвизима твојим. Мој патниче, знам те,
Историју твоју сви векови памте.

Све утоне у ноћ. Сенка Изгнанога полази. Назире се слаба
светлост месечева.

Осветли нам путе, стражару без смене,
И ободри нек се дух клонули прене.
Болне су нам наде све у божјој руци,
Голе наше горе, помрли хајдуци.

ДРУГИ ДЕО.

Скадарска равница близу турског краја вароши. По њој војнички логори заосталих трупа. Пуно је избеглица и Арнаута који се крећу да што купе. Горе, у даљини, раширио се Скадар са торњевима, црквама и крововима јавних грађевина; а доле је турски део вароши са узаним улицама, ћепенцима и уличном грајом. Између оба краја жив саобраћај. Општа пометеност, невоља и трговање на све стране.

Већи део војске и избеглица изашао је већ из Скадра. Остали су болесници и војници без јединица као и избегли свет који хоће да се мало снабде и одмори.

Прекинут је саобраћај са Подгорицом која је, кажу, већ заузета. На обали Скадарског Језера леже евакуисани болесници о којима нико не води рачуна.

Очекује се и пад Скадра.

І. ПОЈАВА.

Путник и Други Путник, пролазећи кроз логор.

Пушник :

Зар је ово Скадар што га песма зида ?
Епски му ореол давно време скида.
Видели смо турску чаршију и малу,
Наше развалине, туђу катедралу.
Судба нам је била маћеха, не мајка,
Повесница наша данас је к'о бајка.
Још Бојана иста и гомиле стења —
Природа, једино, не зна да се мења.
А туђински двори што нам спомен руже,
Туђој лаконости и похлепи служе,
А туђинске, мржњом запојене душе,
Наше снове даве, наше песме гуше.
Не беше ми душа то поднети кадра,
И ја болно мислим на зидање Скадра.
Још пожари трају, дими се и пуши,
Све што саградисмо, један тренут сруши.
Један цео народ устрелила вила,
Ма да су му деца најхрабрија била.
Остале су верне Гојковице младе,
И са њима наше узидане наде.
О, ја имам вере, не бола и стида,
Нови ће се Скадар другаче да зида.
Да нам децу доји праве мајке дојка,
Треба ум и срце опрезнијег Гојка.
Нови неимари кад почну да граде,
Мораће и дању и ноћу да раде.
Нек истрају само, па нека и миле,
Нека се не боје враџбина и виле!

Одлази са Другим Путником.

II. ПОЈАВА.

Већа група војника у живом разговору. Једни поседали око ватре, други стоје и слушају. Један варошанин прича неколицини избеглица, у близини ове групе.

Варошанин:

И у злу и добру нек сам у свом јату.
 Али према овом гнусном, дугом рату.
 Борба је са Турском једна шетња била.
 Што смо даље ишли, расла су нам крила.
 Преполац је само подигао веру.
 А, сад, повлачење кад је прешло меру,
 Многобројне стрепње, и муке, и коби,
 Све душевне патње обузеле што би
 Најхрабрије, оне, које живот груби
 Челичи, па и њих ове муке ту би
 Довеле великом и хладном сазнању:
 Нема нашем даљем јунаштву и клању
 Ловора и славе. Али није касно,
 Да се име спасе, да се умре часно.

Пролази неколико младића и један трговац. Пауза.

Залуд млада лица, не видим младиће.

Трећи Избеглица:

Ја видим да само глад, и гнев, и пиће,
 Отварају људске запуштене душе.
 На нашем се стаблу младе гране суше:
 Одсеца их време, реже их до дебла.
 Скапаше нам деца гладна и прозобла,
 А на дому звече робовања ланци.

Варошанин:

Са стабла се секу кржљави изданци,
 Што храсту бујање и слободу крате.
 Зато старе гране нек животом плате.

Али ако младе исечемо гране,
Посекли смо руке што штите и бране.

Устаје. Опази га један војник, познаник, који му прилази.
После поздрава, враћају се обојица групи.

Војник:

Ја какав си само измењен у лику!
Опет је овуда најбоље војнику:
О њему се неко макар мало брине,
А војничко рухо како човек скине,
Изгледа к'о да је изгубљен и проп'о.
Нико живи није мојих јада доп'о!
Срећа што побегох, зло за време траје.
А сваки се мора ма зашто да каје.
Мати ме испрати. Сећам се к'о данас,
Спасавај се, рече, и не брини за нас!
Док не пођох, она ни мира, ни станка,
Још се живо сећам страшнога растанка:
Ја пришао мирно, срце своје стежем,
Све се правим миран, али се напрежем,
А њене ме очи жалостиво гледе,
И дрхћу јој руке и образи бледе.
Ја побегох брзо, али чух јој врисак,
Још осећам њезин пољубац и стисак.
Од овог живота нема ништа грђе,
Али нема ништа од човека тврђе.

Варошанин:

То је код патника увек било тако,
Кад год чисте душе пролазе кроз пак'о.
А знам многе што су измакли из пакла,
Па их прва беда обори и закла.

Војник:

На све се огугла ових злих временâ,
Кроз горе и поља, дуж река и стенâ,

Све се сноси, само једно не бих свик'о,
 Да боравим тамо где је камен ник'о.
 Осуо се, широм, као да је сађен,
 Не знам где је тако мрк и шиљаст нађен.
 Нигде шаке земље, ни цвета, ни мрава,
 И нигде човека, ни птице, ни брава.
 А толики простор — баш је грдна штета.
 Ту је зима ипак милија од лета:
 Снежним огртачем сав пакао скрива,
 Чини ти се ходиш преко тучних њива.
 Сећање ми на то и сад душу слама:
 Од камена, збиља, никоме ни кама!
 Зато ја и не дам да се браћа коре,
 Патници и борци кршне Црне Горе.
 Устаје да пође.

Варошанин:

Па где си поднео понајвише мука?

Војник:

Ја у Црној Гори. Сиротиња пука,
 У убогу земљу пао војник грдан.

Трећи Избеглица:

Нико није тамо био милосрдан.
 Небратски нас браћа дочекаше.

Варошанин:

Слушај:

Не осуђуј људе, већ се рата гнушај.
 Судбина је била да се браћа нађу,
 Намучена зимом, умором и глађу,
 Кад нам је све било пред очима црн'о,
 Кад нам је на земљу освајач нагрн'о.
 За нашу будућност не осећам страву,
 Бог мисли о црву, као и о лаву.

Мала пауза. Трговцу:

И ти бежиш?

Трговац :

Бежим, можда баш од среће.
 Глава се у торбу сваког часа меће,
 Па како нас свуда пљачкају и робе!
 Нигде ове мржње, пакости и злобе.
 Нисам ја, пре рата, био танког стања,
 Па шта ми је асна од мога имања!
 Дућан, пун к'о око, најбољег еспапа,
 Па сам дотерао до просјачког штапа.
 Пропало је што се, целог века, текло.
 Целог ме је пута то једино пекло.

Војник :

А видиш ти овог државнога слома?
 Рука ти је здрава, нога није хрома.
 Ништа ниси каз'о ружније и глупље.
 Од људског живота зар је ишта скупље?
 Кажи: хвала Богу, кад здрав главу носиш:
 Нећеш у слободној Србији да просиш!
 Млад си, слободан си, па ћеш лако стећи,
 А ја, свима вама, из душе ћу рећи:
 Нема ли Србије, ма оне малене,
 Нека онда, браћо, не буде ни мене!

Варошанин :

Наш нараштај мора, то је моје мњење,
 Да прими и ово горко искушење.
 Трпи, да каснији дани буду слађи,
 Ратуј, да у миру живе твоји млађи.
 Своје бreme носи наш нараштај цео,
 Само неко већи, неко мањи део.

Сељак :

Веруј, наш се душман нас и данас боји.

Трећи Избеглица :

Истина је и то, ал и ово стоји:

Зар је наше крви толико протекло,
 Да би се о нама само лепо рекло?
 И да ли се правде наша храброст тиче,
 Ил' је она извор за те ратне приче?
 Гробови се наши одавно не броје,
 Они туђе земље и ливаде гноје,
 А нису сведоци отаџбинских међа,
 У овом нас часу и пријатељ вређа,
 Кад је мирно глед'о наш пораз и клање,
 Готов да нам само укаже признање.

Пауза. Сви љуте. Неки одлазе, а ускоро се ова група
 разилази. Остаје један избеглица, сам.

Трећи Избеглица :

Слободан си! Тако викнуше ми. Ја се
 Обазрех, па рекох на те бедне гласе:
 Такву би слободу за душмана хтео.
 Где ми је слобода кад мој народ цео
 Робовање чека? Па се, сломљен, кретох,
 Слободан и бедан, само беду сретох:
 Свуда брижна лица, свуда очи влажне,
 Чух плашљивих људи ратне приче лажне;
 Сретох олош што га општа жалост тови,
 Чека мутно доба, да у њему лови;
 И злурале сретох што се јавно свете,
 Малодушне који целом свету прете,
 Побегох из града, па се друма хватам,
 Бескућник сам, рекох, то једино схватам.

Подне. Све се утишало. Путник и Други Путник враћају
 се, у разговору, спремни да продуже пут.

III. ПОЈАВА.

Пушник :

Нагледах се разна света и земаља,
 Сред највећег јада видео сам Краља.

Некад усамљеног, к'о човека зрела,
 Судба га прогнала, па је данас хтела,
 Кад, у старе дане, пође у свет бели,
 Да са свима нама бол и тугу дели.
 Видео сам Краља, без свите и круне,
 И свет што се бори, пада, мре и труне.
 Свуд је био престо, кроз горе и стене,
 Где Краљ Стари стигне. А када се крене,
 Утеха нарасте и наде се множе.

Ноћ. Мистичне ватре по гори се ложе,
 Расту сенке, пуне немира и страве.
 Брижним се мислима будни људи баве,
 Живим се сазнањем људске душе пуне,
 О свирепој судби народа и круне.

Други Пушник:

Ми ћемо се лако одупрети врагу,
 Ако нам се памет ослони на снагу.

Пушник:

Паметни ме људи баш лудошћу чуде.
 Не мисле: докле ће те снаге да буде.

Сунце се помаља. Подне. Пауза.

Са нама је свуда исто сунце наше.
 Од ког се зелене ливаде и паше.
 Гране, изгуби се, па мраз опет дави,
 Растури облаке, па се опет јави.
 На може, под ледом, цвет наде да ниче,
 Тек почињу дани очаја и циче.
 Ал ће ипак цвеће, после снега, нићи,
 И деца ће сунца сунцу очи дићи.

Пауза. Пролазе групе војника, веће и мање. Пролазе
 разне избеглице.

Хор Избеглих:

Промоли се сунце кроз облаке бледе,
 Као болесничке очи кад прогледе

Кроз буновно јутро, у студен и влагу.
Где год се склонимо на туђем смо прагу.

Хор Уморених:

Ено козја пута дуж вековног стења,
Ход слободни стаје, дух се, смирен, мења.
Велико чекање мучно душе крави,
Разбијене масе полазе к'о мрави:
По један, по реду, кроз камени кланац,
У недоглед дуги отеже се ланац.
Пут утрвен, али дружби дух не јача:
Осећа се сваки к'о да сам корача.

Пушник:

Све нови изгнани пролазе к'о сени,
Јунаци легенде и љубимци њени.

Други Пушник:

Што смо ближе мору, све је мање браће.
Све више гробова што су стазе краће.

Пушник:

Пут ми је крај Ибра од свих био дужи:
Ни природа оку лепоте да пружи,
Ни путнику путник утехе да нуди.
Не може ме, рекох, наш пораз да чуди.
Одбегла ме брига, мржња ми је расла:
Цела земља пати, да би живот спасла
Онима што су јој крв лагано пили,
Сви су они прошли, са благом, у свили.
Сви су се провезли у журби, у хуку,
Равнодушни према напаћеном пуку.
Док су рањеници, без хлеба и штаке,
Још имали снаге да стигну до раке.

Хор Избеглих :

Шибан суснежицом, свет се даље вуче,
 Навикао да га и Бог с неба туче.
 Пркосне пратиље, одјек божјег гнева,
 Мећава што заспе, и киша што лева,
 Надошли потоци, ломе се о стене,
 Путник стане па се, огуглао, крене.

Други Пушник :

Зло нас време хаба, стари нас и мења.
 Гле, циновска дрва и куле од стења,
 Унуке унука надживљује све то,
 Столећа сам стара у природи срет'о.
 О, бежите од нас све бриге и ваји,
 Нас чекају наше планине и гаји,
 Потеси мирисни и питоме жупе.
 Ради њих патимо.

Пушник :

Дивне су и скупе
 Наше чежње! Али, разум другче суди:
 Отаџбину брда не чине, већ људи.

Хор Уморених :

Док се, путем смрти, неразумни гложе,
 Људи мру, али се гробови не множе.
 Остаје на земљи ко год очи склопи,
 Срце к'о планина сруши се и стопи.
 Још јунаку очи два пламена красе,
 Окренуте небу лагано се гасе.
 На лицу му, пред смрт, за тренутак, миље,
 Па поцрни лице, жуто као смиље.

Други Пушник :

Хајде, пут је каљав, хоризонат црвен,

Пушник :

Овај пуг ће бити, после нас, утрвен.
 Једна група избеглица пролази, у гневу и жагору. За њима:
 Ропћу кад их бриге и невоље гуше,
 Мрзе, а имају сви детињске душе.

Други Пушник :

Мога је се срца бол свачији так'о,
 Али у животу никад нисам плак'о.

Пушник :

Ја само једанпут и никада више.
 Вечно ћу да памтим, Слушај. Ветар брише.
 Дрим, суров и дивљи, к'о орање беше.
 Чак дотле војници топове донеше.
 Командир је с њима. Гледам њих и њега.
 Сви плачу к'о киша. А знаш ли због чега?
 Стоји ред јунака, ред бледих мртваца,
 А топ се за топом у Дрим бесни баца.
 Ја само задрхтах и вриснух на Дриму,
 Ја од тада не знам за умор и зиму.

Други Пушник :

Знаш ли Подгорицу ?

Пушник :

О, вечно је знаћу.
 Болница изгнаних, смрт за многу браћу.
 Завичај Турака и бољке што кужи,
 Ново мучилиште. Бој никада дужи
 Не беше од оног што га душа води :
 Сме ли се, без снаге, и даље да ходи ?
 Чим одмор наиђе, помор узе маха.
 Ту се смрт чекала без туге и страха.
 Тај ми спомен поче подвиге да ружи:
 Нико да се буну, ропће или тужи.

О, био сам жељан чути речи жучне,
 Помамне и страшне, к'о бујица хучне.
 Ту тајну ћутања, не могах да решим.
 Ал' се брзо тргох, рекох: душу грешим.
 Одмор дође позно, искушење касно.
 Глад је пиrowала. Све ми поста јасно:
 Глад уморне сруши, чим су могли сести,
 Хлеб им пружи кад га нису могли јести.

Пауза.

Други Пушник:

Остави сећање, у мозак ме туче,
 Сваки гроб ме себи на починак вуче.
 Чуј последњу песму, са последње струне:
 Тешко оном који без замене труне!

Пушник:

Ти си мекшег срца, ја сам воље јаче.
 Јунакова мајка, знаш, највише плаче.

Повуку се да се одморе.

IV. ПОЈАВА.

Већа група војника у живом разговору, (из друге појаве). Са њима су и неколико варошана и избеглица.

Други Војник:

Гле, од пусте славе какво цвеће ниче!

Други Сељак:

Сад се сећам оца, тога мудрог чиче.
 Целог века оно, што га силно пекло,
 Причао је свима. Много је протекло
 Од турскога рата, а ипак је стари
 Запамтио, живо, најситније ствари.

Увек је почетак његовога збора :
 „Елем, кренусмо се тако ми с Јавора,
 Па све напред. Зима у највећем јеку.
 Сад ћу да те слажем да л' пређосмо реку,
 Или не пређосмо? Не умем ти рећи...“
 Сви слушају. Нико и не мисли лећи.
 Зимска ноћ, к'о царска година, што кажу,
 Отац продужава: „Чувао сам стражу,
 Баш овакве ноћи, укочен од циче.
 Кад погледах лево, а нешто се миче...“
 Гробни мир, он прича заношљиво, живо.
 Сад га ја разумем и сад ми је криво
 Што сам се смејао онда на те приче.
 Једном рекох: „Море, шта се мене тиче
 Твоје ратовање!“ А да ли ће, друже,
 Наше жртве неком за пример да служе?
 Жали Боже, можда, гробова и мука!
 А и ко ти гине? Сиротиња пука.
 Они што ће да се опасују ликом,
 И што своје јаде не причају ником.
 Они који мирно голи живот нуде,
 Да другима боље, после рата, буде.

Трећи Војник :

Ја сам човек своје памети и кова,
 Ја се, целог рата, не мичем из рова.
 Нећу нико да ми, у животу, рекне :
 Тај је ладовину умео да стекне.
 Хоћу да, слободно, увек главу дигнем,
 Морам својој кући оружан да стигнем,
 И као домаћин морам да сештујем.
 А у овој беди, срећан сам кад чујем,
 Да моји земљаци у томе се сложе,
 Кад кажу: „Е, људи, кад он, газда, може
 Да све ово трпи и зло с нама дели,
 То морамо и ми“. И мој одред цели
 Ја сам соколио, ма да немам чина.
 Имам добро име, то чувам за сина.

Трећи Сељак:

Никад ноћи црње, никад дани грђи.
Од овога хлеба нисам јео тврђи.

Трећи Војник:

Кад тврд хлебац једеш, овако се вели:
Не дај, Боже, да се и такав пожели.
Кад су сви патници, и ти с њима пати.

Трећи Сељак:

Не сви! Једнима је отаџбина мати,
Маћеха другима. Такву је не хвали!
Баш љубимци њени не би никад дали
Ни најмању жртву да јој живот спасу.
Ти си изненађен. Мислиш траву пасу
Људи мога кова, гледајући чуда.
Ко мре неразумно, он је данас луда.
Лаж је пала, лаж је без века и дражи.
Још ја питам: зашто отаџбина тражи
Да за њену славу и њен углед гину
Прво бескућници, бедни, које рину
После рата, они што од рата теку?
Ја истину зборим, па нека ме пеку.

Први Избеглица:

Ко би своју земљу покудити хтео,
Притисла и њега и дом његов цео!

Трећи Сељак:

Када јој на жртву своју главу нудим,
Имам права да је и хвалим и кудим.

Трећи Војник:

Сви смо ми једнаки, од главе до пете,
Сви се изгубисмо, нас брзо помете

Препад догађаја. Шта нам снага вреди,
Кад је нико не зна да цени и штеди!

Трећи Сељак:

Ми смо увек исти: свуда Срби прави,
Кољемо се и сад као жути мрави.

Трећи Војник:

Не вреди ни тако: целим путем, куку!
Нећу нико да ми пристаје на муку.
Запамти и свима друговима кажи:
Кад ми не помажеш, ти ми не одмажи.

Други Избеглица:

Наше муке служе некој светој ствари,
Тако нама кажу вође и главари.
Ми ћутимо, ипак, док се они туже,
Ми служимо њима. Кома они служе?

Трећи Сељак:

Једни беду дуље, други живот крате.
Штабови ће само кући да се врате.

Пауза. У страни, двојица разговарају полугласно, један варошанин и један избеглица.

Варошанин:

Верујеш у снове?

Трећи Избеглица:

К'о у Свето Писмо.
Рекох ти, од рата они стари нисмо,
Да ти причам: Лепо, к'о на јави, виде',
Диже се олуја, кров ми кућни скиде.
Понесе га гробљу и тамо га тресну.

Смрачи се, а затим слаба светлост блесну.
 Ја угледах децу, лепо, к'о сред јаве,
 Видех ноге, руке, ал немају главе.
 И још нешто спазих, па ме слутње гуше,
 На ораху моме све се гране суше.
 На дан мог рођења тај орах је сађен.
 Кријем се од смрти, али сад сам нађен.

Варошанин:

Дух сновима страшним не труј и не мрачи.
 Не тумаче снове јунаци, већ врач.
 Док смо сви заједно, нисмо у туђини.
 Хајд, соколе смели, из мрака се вини!

Трећи Избеглица:

У сокола више ни ока, ни перја,

Варошанин:

Па ни вере старе, само сујеверја.

Трећи Избеглица:

Нећу зажалити што се вечно борим,
 За злу судбу нећу никога да корим.
 Нас могу да хвале, могу и да куде,
 Бићу равнодушан на све што се збуде.
 Али нашу земљу сматраћу за луду,
 Измакну ли кривци народноме суду.
 И ми ћемо бити, а то ми се слуги,
 Бедници, ако се, као мрави жути,
 Почнемо кривити за сићушне ствари,
 Ако останемо опет они стари!

Трећи Избеглица:

Мудар своју душу сâм утехом вида,
 Не бојим се патње, ни смрти, већ стида.

Варошанин:

Бива па никако по сву ноћ да тренем.
 А сан и кад дође, ја се брзо пренем.
 Па се питам — мисли к'о челе поврве —
 Да ли ће се људи вечито да крве?
 Пусте земље пуно, има хлеба сваком.
 Шта ће безброј палих и безброј са штаком?

Трећи Избеглица:

Црн је слом а црне и победе бојне.

Варошанин:

А проћи ће дани крволочне војне.
 Кад утону гробља у мора од њива,
 О новој ће борби нови свет да снива.
 Ратни ће патници брзо у гроб лећи.
 Нико неће новом нараштају рећи
 За дане без хлеба и ноћи без крова.
 Рат ће разумети поколења нова
 Само као песму витештва и славе.
 Дух узалуд расте. Пун мрака и страве,
 Дух се вечно лажним идолима клања.
 Ипак, није зато моја вера мања:
 Све срећнији људи биће него пређе,
 Али духу ваља проширити међе.
 Да се људски понос престане да вређа,
 Боримо се против свих земаљских међа!

Пауза.

Војник:

Беше сваких чуда, испод овог неба.
 Сви смо били исти: без крова и хлеба.
 Ал што једног видех, жалосна му мајка,
 Бос, па мирно иде, не зна да се вајка.
 „Камо ти обућа? питају га људи.
 Жив ћеш да се смрзнеш, кам пуца од студи.

Истину да кажеш, к'о што личи борцу,
 Што си бос?" — „Прод'о сам једном Црногорцу
 Обућу за проју“, мирно војник збори.
 Застали војници, многи га и кори.
 А један би на све приговоре дод'о:
 „Продао обућу, пушку није прод'о.
 Видите да живот пре оружја даје“.
 Све умуче, неста прекора и граје.

Сељак:

Испаштамо грехе, није вајде крити,
 Побеснеше људи пијани и сити.
 Пред рат је, у добру, било нешто гнило,
 Пред главу је оно изобиље било.

Војник:

Пред главу је било, на овоме путу,
 Много што, јер бесмо као у беуту.
 Ето, кад смо, јуче, сви пошли у муку.
 Згранусмо се давно неслушаном звуку:
 Чу се песма, зором, сред јада и љутње,
 Ал не ули вере, већ туге и слутње.
 Ћуталица вечни, неки каплар млади,
 Запева, упркос умору и глади.
 И, здрав дотле, умре те вечери исте,
 Равнодушна лика и савести чисте.
 Сад веселу песму када год бих чуо,
 Дах осетим земље влажан, плеснив, труо.
 Личи ми на покров широки и нежни
 Овај непрегледни дуг предео снежни.

Сви се разилазе. Тишина.

Хор Избеглих:

Заварава раван непрегледна, пуста,
 Одмиче се, ал се неосетно сушта.
 А када се прође, дуж бескрајног зида,
 Кршева и стена, само вера вида

Разбијену душу и сломљеног гали.
 Осете се људи немоћни и мали
 У божјем пространству. Оживи сазнање:
 Да пред славом иду смрт, пустош и клање.
 Сећање нас води, и расте, и јача.
 И изгнаник к'о да кроз свој крај корача.

V. ПОЈАВА.

Улазе два путника, два школска друга, уморени. Остају да се одморе. Пауза.

Друг:

Ето, сад си и ти одједном заћут'о.

Други Друг:

Ја сам ти далеко, по младости, лут'о.

Друг:

О чему се брин'о? О чему си снив'о?

Други Друг:

О томе чиме нас наш удес дарив'о.
 О себи и свима из нашега круга,
 А нема нас много, два три жива друга.
 Па наши животи — један другом сличан.

Друг:

Причај ми о себи.

Други Друг:

Ја сам мало вичан
 Да овде развијам занимљиве теме,
 Причаћу ти, само да нам прође време.

Детињство ми прошло у селу, у беди,
 Једнолики дани — ради се и штеди,
 И целог се века вуче тешко бреме,
 Али слатко беше оно кућно слеме
 Једне старе куће сироте и часне.
 Ко њих позна, том су наше душе јасне.
 Волела ме мати иако ме тукла.
 У седмој години, кад ме је обукла
 Први пут, у ново, рече ми одлучно:
 „Видиш и сâм, синко, да живимо мучно.
 Давно ниси мали за мајчино крило,
 Доста је трчања и играња било.
 Ноћас кириције полазе из села,
 С њима ћеш у варош. Ја бих те одвела,
 Да је прошла жетва. Ал дани су скупи.
 Ево ти двајеслук, па лепињу купи.
 Отиди код кума, па му збогом кажи,
 Иди у свет, синко, и срећу потражи“.
 Први пут у веку нађох се у граду,
 Некоме крчмару у службу ме даду.
 Узеше ми дукат, целу плату моју,
 Заслужену после у крвавом зноју,
 Да однесу мојој самохраној мајци.
 Слушај даље, све је к'о у некој бајци.
 Читава би књига о томе изашла.
 Шта мислиш, где ме је, после, мати нашла?
 Нашла ме у школи и било јој криво.
 Зар те то занима?

Друг:

Ја те слушавам живо.

Други Друг:

Све нас наша повест и дира, и гали,
 Патници смо и сад и док бесмо мали.
 Дакле гледам, тако, ја своје вршњаке,
 Срећније од мене, све варошке ђаке.
 Видим они уче, док ја другог служим,
 Па почех са њима чешће да се дружим,

И научим слова. Како? Бог те пита!
 Од газде је била ова тајна скрита.
 А, увече, била зима или лето,
 Учитеља нашег на ракију ето.
 Он сâм седи а ја из новина сричем.

Друг:

Хтео си да чује?

Други Друг:

Нећу да поричем.
 Можда сам због тога, и стиг'о до мете.

Друг:

Баш си Ужичанин од главе до пете!

Други Друг:

И како нас Господ, једног дана, смлати,
 Није више хтео на нас да се врати.
 Кад учитељ сазна да сам буквар свлад'о,
 Само што ми рече: „Ко се томе над'о!“
 Он од тога часа мој пријатељ оста.
 Ја у школу пођох, и свој човек поста.
 Моје школовање нема ведрих дана,
 Једна иста повест свију сиротана.
 Мало нам је младост насмејана била:
 За нас као да је, тек после априла,
 Први цвет пролетњи почео да ниче,
 А памтимо дане и жеге, и циче.
 Мај нас обишао, рано стиже јуни,
 Ал ми себичности не стекосмо труни.
 Уђосмо у борбу у којој се кује
 Опште добро, која идеале снује.
 Пали смо, очврсли, у живота вале.
 Што трују и даве немоћне и мале.
 Испливале душе остале су јаке.
 То је доба дало данашње јунаке.

Сећаш се другова? Пало их је пола,
 Најбољи су били из тог нашег кола.
 Па ме једно боли и највише брине:
 Све најбоље што је пропада и гине.
 Једно покољење, у силноме лету,
 Рођено за пример целом нашем свету.
 А гинули нису нити су се тукли,
 Разметљивци што су, пре рата, промукли,
 Крв тражећи. Сви су, без муке и сметње,
 Побегли.

Друг:

Платиће!

Други Друг:

Остави се претње!

Кад сви јади прођу и спомен ишчили,
 Јавиће се они, — пази, живи били!
 А ми ратовасмо и у мирне дане,
 Од првог детињства и младости ране,
 И на своје ноге тек што бесмо стали.
 Ми смо, жељни мира, опет у бој пали.
 Ето наше судбе. Чим Боже помози,
 Сео сам на кола и рекао: Вози!
 Тек мало одмакох, а пукоше шине,
 И човек се с кола насред друма скине,
 Да, ходећи пешке, благодари Богу,
 Што није сломио руку или ногу.

Друг:

Још нам душу љубав и праштање реси,
 Наше мане то су родитељски греси.
 Ми смо благородних учитеља ђаци,
 Сваком пасу други предстоје задаци.
 Но најтеже наша понела су плећа,
 И такав ће удес бити општа срећа.
 Ми крчисмо путе, наша деца, друже,
 Утрвеном стазом нек дело продуже!

VI. ПОЈАВА.

Пролази један рањеник.

Рањеник :

Имаш парче хлеба ?

Друг :

На, последња кора.

Рањеник :

Спасаваш од смрти једног божјег створа.

Други Друг :

А ко ће остале несретнике спасти ?

Рањеник :

Камен ћемо грести, траву ћемо пасти.

Одлази.

Други Друг :

Залуд искушење грешне душе чисти,
Кад страх сваки прође, остаћемо исти.
Сложимо се само кад нам кућа гори.

Друг :

Узалуд се грешник, после греха, кори.

Други Друг :

Истину је рећи сад лако и нужно :
У нашем животу беше нешто кужно.
А у нашој снази беше нешто гнило,
Није нам, у бесу, ништа свето било.

У великој слави патња нам се заче,
Због великог смеха сад се много плаче.
Данас се ниједној не смејемо шали,
И ситне су жеље наши идеали.

Друг:

Рат је изменио и људе, и ствари.
Све је пало, све се још руши и квари.
Свет је њива пуна корова и чкаља,
Све је подивљало, свуд се образ каља.
Пороци се множе, нико да их лечи.
Познао сам народ!

Други Друг:

Не! Чуј моје речи:

Никад један народ по војсци не цени,
У дане се мира отаџбином крени,
Па тад читај људе као слова ђаче.
Тражи браћу, немој борце и гласаче.
Дођи им ненадно и запамти ову:
Пороци се многи врлинама зову,
У крвавом рату, кад се лако гине,
Кад се сваки само за свој живот брине.

Друг:

Борба крв пролива а влага је сише.
У рату се само најезим због кише.
Увек волим сунце, све под сунцем ниче.
Не мре се од жеге, али мре од циче.
Сећаш се ведрине како страшно бије?
Све, у рату, с неба, само снагу пије.
Боља је, у земљи, смрт крај туђег плота,
Јер овде се живи горе и од скота.

Други Друг:

У души је мојој измирење. Ја се
Не буним јер слушавам савести ми гласе.

Јер нашем је п'асу додељено да га
 Мрцвари изгнанство, глад, умор и влага,
 Ранијем на кољу да скончава дане.
 А они за нама дух ће свој да хране
 Нашом црном муком и крвавим знојем.
 Снагу нашег паса, пред одлучним бојем,
 Не умеју рећи наше ратне приче.
 Нову епопеју садашњост тек сриче.
 Њу однеше храбри у гробове неме,
 Умрле су ратне најбоље поеме.

Друг:

А наше подвиге, дела многобројна,
 Све наше јунаке и сва поља бојна,
 Ко од заборава да отме и збере,
 И осветли да нам к'о звезде трепере,
 Да васкрсне бојом, пером или длетом?

Други Друг:

Нас походи јесен, Ми, за врелим летом,
 Ближимо се зими, срца нам се хладе.
 Они који повест стварају и граде,
 Не пишу је. Али кад буду измакла,
 Велика времена и славе, и пакла,
 Од прошлости славне, за нас врло скоре,
 Легенду ће позни векови да створе.

Подижу се и полазе.

VII. ПОЈАВА.

Пролази један војник са малим дететом у наручју, за њим
 једна жена води друго, старије дете.

Мајци:

Хвала, од својих си одвојно уста.

Војник:

Храбро се држите; ја човек, па суста'.

Мајши:

А за ово добро Бог нека ти врати!

Војник:

Господ нека свима по заслужи плати.

Мајши:

Јуче сам бринула: ко ће децу снети.
Суђено је, мишљах, у планини мрети.
Нек Бог децу спасе! Деца нису крива,
А ја само дотле нека будем жива:
Да је да доживим, да угледам лађу,
Да се само више не борим са глађу.

Војник:

Сад сте већ на коњу! До мора је доста,
Али више прошло, много мање оста.
Гледај децу, чувај, зави их и обуј,
Пати, али само душману не робуј!
До првог конака за дете не брини,
Носићу га, ти ми само торбу скини.
А остави пушку, носим је од Цера.
Била ми је верна и лакша од пера.
Никуд без ње нећу и ником је не дам,
Сам ћу, после рата, лично да је предам.

Жена прихвата једну торбу војнику. Одлазе сви даље.

VIII. ПОЈАВА.

Путник и Други Путник полазе даље на пут.

Пушник:

Црвен обзор цео, облаци се роје,
Блистају преливи све црвене боје.

Други Пушник:

Овако је било, још једном, на путу,
 Беснео је пожар у свакоме куту.
 Личило је да се ватре Дримом пале:
 Црвенило неба обојило вале.
 Крвави су трази нашег страшног хода,
 Крвава је повест целог нашег рода,
 А тајне су божје наши даљи пути.
 То црвено небо, веле, ветар слуги.
 Кроз све погле главе једна мисо сене:
 Какви ли вихори туку ове стене?
 Ми смо земља што се разбија и круни,
 Сад албански ветар носи њене труни.

Пушник:

Страшни часи бриге, умора и поста.

Други Пушник:

Поред Дрима, близу Везирова Моста,
 Видех Старог Краља, светитељска лика.
 Бледи пред том сликом безброј других слика,
 Прође Он, к'о сенка, симбол земље прави,
 Бол му сја у оку, бол све нас што дави.
 А околи леже, од глади и хода
 Полумртви људи, понос нашег рода.
 Последњим остатком снаге, сви у муку,
 Подижу шајкачи малаксалу руку,
 Да последњу почаст свом Краљу одаду,
 Чију душу као ратну псвест знаду.
 После ове слике велике и нежне,
 Опазих албанске мрачне горе снежне.
 Дигох главу небу што нас путем клело:
 Крваво у Дриму огледа се цело.
 О, зар наше крви није било доста!
 Уздахнух, узбуђен, с Везирова Моста.
 А, далеко, напред, дође призор нови:
 Као да, одједном, Краља облак ови —

Спустио се с неба, његов пролаз чека.
 Све је изгледало к'о визија нека.
 Па се, намах, разби тај облак, к'о пара.
 Ја познах, у Краљу, лик Косовског Цара.

Пушник:

Шта је доживео један Србин клети?
 Четири владара. Ово му је пети.
 Мој би отац за то мог'о пример бити.
 Сви смо гладни мира, трзавица сити.
 Стотине година код срећнога света,
 То је код нас мирних десетину лета.

Мала пауза.

Од старе границе сва ме нада мину,
 Од Рашке сам пош'о као у туђину.

Други Пушник:

Гробове јунака такав уздах вређа:
 Није тамо прелаз отаџбинских међа.

Пушник:

Није, хвала Богу, на срећи и дару.
 Али чим границу остависмо стару,
 Мени се на груди тежак камен свали:
 Постасмо, одједном, немоћни и мали.

Други Пушник:

Никада у земљи не осетих беду,
 Ратовасмо друкче, по плану и реду.
 Логори нам пуни шумора и граје.
 А туђа нам земља тужну слику даје:
 Шатори к'о черге, наерени стоје,
 Људи ноћу зебу, а дању се зноје.
 И кад киша лије, и кад сунце жеже,
 Сви су равнодушни, сви ћуте и леже.

Пушник:

Нигде наших поља, ни жита, ни вина.
Сећаш ли се оног царства питомина?

Други Пушник:

Знаш китњасте равни сеоских атара,
И скривене чари логорских ватара?
Ћутом се пешачи, рад конака стане,
И, за тренут, ватра на све стране плане.
Пренуше се душе, једном судбом збране,
А ватре се ложе и у топле дане.
Свеже вече пада, или влага дави,
Хладно је по телу, а срце се крави,
Спотичу се главње, пламенови лижу,
Питоме се речи и сећања нижу,
И детињска радост ратнику се враћа.
Краде се од ноћи да би била краћа,
Краде се од дана да би лакши пост'о.
О, чаробне ватре, кад сам крај вас ост'о,
Било ми је као испод кућне стреје.
Душа се отвара, реч је топла греје.
О, логорске ватре, али сте нас пекле!
Око вас се речи најлепше изрекле,
Сва клонула срца омекшала кличу,
И све ратне приче и вести што ничу
Ту се ките, докле огањ дрва сатре.
А жара до зоре од синоћне ватре!
Сутра нови живот, сутра патња стара,
А сви ведри — оста и у души жара.

Пушник:

Сит сам свих лепота што природа даје,
И ових тишина. Сад сам жељан граје,
И кртога смеха, и шумнога збора,
Човека достојна једног божјег створа.
Досадна ми свака о природи прича:
Ја сам доживео само дане цича,

Или жега, или непроходног блата,
 Никаких лепота не памтим из рата,
 Где природа крајност и суровост значи.
 Све је преседало. Ако се пешачи,
 Жеђ и умор кињи, мрцвари, па свали,
 Кад ведрина бије, залуд вече гали.
 Ако се одмараш, чама те убија,
 Не гони ли душман, кухна авет вија.
 Нећу нико да ме у природу зове
 После овог рата, више ми не гове
 Тај ваздух, и небо, и дрвеће лисно,
 Доста сам се пек'о, дрхтао и кисн'о.

Други Пушник:

Подигнимо главу, у последњем часу,
 Кад после државе губимо и расу.

Пушник:

Где ти је држава?

Други Пушник:

У теби, у мени,
 Све док не будемо земљом покривени,
 Или заробљени. Ма да смо без крова.
 Завичај носимо до првога рова.

Пушник:

Ти утешно збориш, али ваља рећи:
 Шта ће наши борци у земљи затећи?
 Хладна ће огњишта свуда да се нађу,
 И невина деца намучена глађу,
 И огрезле душе у смртноме греху,
 Јер док добро беше, дотле добре беху.

Други Пушник:

Ипак послушај ме и с ума не смећи.
 Увек иди напред, јер то води срећи.

Народне мудрости, останимо ђаци.
 Напред, изгибосмо! повичу сељаци,
 Кад запне у борби. Увек напред, друже,
 Облаци, над нама, путују и круже,
 Цепажу се, ломе и гнев божји носе,
 Али наше њиве благословом росе.

Пушник:

Знам утеху већу коју људи створе,
 У највећем јаду, кажу: Биће горе.

Путник и Други Путник полазе.

Пођимо, грабећи и од овог дана.

Други Пушник:

Стално журим, пре но сване зора рана.
 И где год сам стиг'о, од умора сваљен,
 Видех да мој напор, целим путем хваљен,
 Беше некористан, јер сутра сви редом,
 Што су заостали, а које сам, гредом,
 Остављао, сви су стизали к'о и ја.
 Пре мени но њима све ће да додија.

Пушник:

Сви одоше.

Други Пушник:

Онда, пођимо са браћом.
 Збогом Скадру! Стазом и лепшом, и краћом,
 Вратиће се ови изгнаници тужни.

Пушник:

Чекајте нас, с југа, нејаки и сужни!

ТРЕЋИ ДЕО

На путу, обали морској, идући Драчу. Главни друм пружио се у недоглед, преко широке таласасте равнице на којој се налази све што је остало живо од целог избеглог народа. Пристижу заостали војници и траже своје јединице. Пренуло се све после очајних дана. Виде се прве импровизиране пекарнице, које су одмах почеле рад.

Непрестано пролазе уређене групе војника и мање групе избеглица. Друм је стално жив. Све се спрема на пут, преко мора.

Далеко на рубу, где се голубасти облаци спустили до земље, назире се огромна бела ширина. То је море чија се боја изједначила са бојом неба.

I. ПОЈАВА.

Око једног шатора група војника. Мало даље од њих неколико избеглица. Пролази понека чета и покоји војник. Десетак трећепозиваца иду уморно. Један учитељ и један трећепозивац пролазе у разговору. Близу њих један мајор.

Учишeљ :

Ти трећепозивци, у браде зарасли,
До Скадра су многи голи живот спасли.
А ту, међу њима, наста помор прави,
Сваки дан се маса за болницу јави.
Убила их, редом, брига, глад и зима.
Смрт је, гледао сам, била иста свима:
Јави се лекару а свест му се мрачи.
Лекар га отера, он једва корачи
Пет до шест корака, занија се, падне
К'о свећа, и умре. Све те старце, јадне,
Изгубисмо.

Мајор :

То баш није очајање:
Ти би старци само наше бројно стање
Повећали, али никад нашу снагу.

Учишeљ иронично :

Е, онда је срећа што одоше к врагу...

Мајор одлази.

Трећепозивац :

Сви у рату губе, па са тим се мири.

Учишeљ :

Само не активни, живи официри :
 Кад пропаде земља, у том страшном часу,
 За лично спасење добише по класу.
 Све је равнодушно до сад Србин гут'о.
 Ја патим, јер гледам другојаче у то.

Трећепозивац :

За многе силнике имам своје мњење:
 Ти баш не верују у наше спасење.

II. ПОЈАВА.

Пређашњи, Четврти Путник

Четврћи Пушник :

Зар ти сам на путу ?

Трећепозивац :

Ја сам сâм и ник'о.

Четврћи Пушник :

Мислим, ка' посилни, ниси ти то свик'о.
 Хајд' што немаш хлеба, али ниси више
 Мала сила, време мале силе брише.

Трећепозивац :

Али ја се никад не потужим коме,
 А ти правиш шегу, кад свет јади ломе.
 Ја на овом путу, несрећном и дугом,
 Први пут не морам да мислим о другом,
 До о себи самом. И умор, и зима,
 Мени није тешка као вама свима.

Четврћи Пушник :

Можда је и тако.

Трећепозивац:

Тако је, у ствари,
 Наш је живот тежак, ми смо печалбари.
 Сва нам је награда тврдог хлеба кора.
 Па када наиђемо на душевног створа.
 Ја га, као брата старијега,штујем,
 Да ми је да о мом командиру чујем,
 Драго би ми било, к'о да видим кућу.
 Још се надам макар што о њему чућу.

Четврти Пушник:

Па што га остави?

Трећепозивац:

Ватруштину доби.
 Једно вече, здравог, мртви зној га проби.

Четврти Пушник:

Где?

Трећепозивац:

У Скадру. Зла су то времена била.
 Војска без коморе и шаторског крила.
 Командиру моме ни мало да лакне.
 Оде у болницу. То ме силно такне.
 Шта нас све у Скадру и до Скадра снађе!
 Ја морадох даље, наредба изађе.
 Оста ми командир. Сам Бог што му даде!
 Није, ваљда, сконч'о, имам мало наде.
 Волео ме много, ја га верно служих,
 И брзо се са њим, к'о са братом, здружих.
 Једне ноћи тек је пушкарање стало,
 Све као покрано од умора пало.
 Ја пред њега легох и у себи судим:
 Ако не пуцају, нећу да га будим.

Али ако гурне у наш ров граната,
 Овде су јој широм отворена врата.
 Па прво, размишљајам, нек закачи мене.
 Али тајну моје намере скривене,
 Он осети, викну : „То никада више“.
 И гневних је речи било као кише.
 „Иди, рече, дај ми бар савести мира,
 Ти државу браниш, а не командира“.
 Повуку се сви сем Четвртог Путника и учитеља.

Учишeљ :

Болан је од чежње и на јави снови.
 Његово огњиште сву му срећу скрива.
 Дух сећањем буди, као дете бајком,
 Тугује за земљом к'о за мртвом мајком.
 Паћеник је вечни, без плуга и вола,
 Празна му је кућа, земља му је гола,
 А убија хладно. Па хајде га свари.
 Ова сиротиња, ови печалбари
 Сву снагу продаду, да хлеб црни купе.
 Кад на родну земљу, при повратку, ступе,
 Клекну, у том часу, крст на себе мећу,
 И пољубе земљу. Не знам љубав већу
 Од тих мученика. А, знаш, друге оне
 Без срца и душе ? Због њих нас и гоне.

III. ПОЈАВА.

Долазе Војник, Други и Трећи Војник, у живом разговору.

Војник :

Студ, мочар и влага. Трулеж срца стреса.
 Све се тиска, граби, преко уских леса,
 Што грешни војници подигоше, да би
 Прешли, дугим мостом, уморни и слаби.
 Бескочничним путем устајалих бара,
 Сваки корак срце отврднуло пара :

Попадали коњи лагано се даве,
 И само им вире, изнад воде, главе.
 Са душом се боре, бол им сја у оку.
 Ја сам као људе, жалио и стоку,
 Ја сам је жалио понекад и јаче.
 Чудиш се, јер не знаш: коњ за газдом плаче.
 Својим сам очима то гледао.

Други Војник:

Како?

Војник:

Није то видети ни у рату лако.
 Кренух, на предстражу, једанпут, са водом,
 Ишли смо лагано и опрезно, ходом.
 Убише ми коња, како судар поче.
 Ја, узбуђен, падох, ноге ни да кроче.
 Једва се одукох до неког шипрага,
 Бејох рањен, већ ме издавала снага.
 Гледао сам борбу, трајала је мало,
 Али је од наших половина пало.
 Срце ти се стеже: коњаник се сруши,
 А коњ к'о укопан, само му се пуши,
 Из ноздрва, к'о да из њих пламен бије.
 Гдедам: коњ не бежи, стоји, сузе лије.

Трећи Војник:

Ратујемо давно и моје је мњење:
 За ову истрајност, ово избављење,
 Захвали и волу, сапатнику врсном,
 Ја му палим свећу, к'о имену крсном.
 Он ранитељ куће, он узор мирноће,
 Вукао је јарам, без тужбе и злоће.
 Не цене му напор, не знају му својства.
 Он трпљења пример, потпора херојства,
 Запиње и тегли, у зноју се купа,
 Почива са јармом, сâм у јарам ступа.

Гледам ту издашну, неуморну снагу,
 И мир у његовом плавом оку благу.
 Мој патниче, тиха, поуздана хода,
 Твоје су судбине сви из нашег рода,
 С којих слава ниче, док им младост робе,
 Што творе без хвале, што трпе без злобе.

Други Војник:

Још једном створењу познао сам цену,
 Јунаку басана, вечном назарену,
 Презреном магарцу. Хвала му на дару!
 На његовом бедном ал згодном самару
 Пренео сам свега, снага ми се спасла.
 Два његова ува, подуже израсла,
 Сад му нису смешна. Кад почне да њаче,
 Ја радије слушам но кад гавран гаче.

Пауза. Пролазе уређене чете војника.

IV. ПОЈАВА.

Хор Бораца:

Литице са којих језив повор зија,
 И суморна раван што брзо додија,
 Узбрдице куда ветар страха реже,
 Низбрдице дуге, од пењања теже,
 Утрнуле ноге час миле, час грабе.
 Упознасмо људе што копне и слабе,
 Што их маларија мрцвари и згара.
 Уђосмо у царство и влаге, и бара.
 Познасмо природу, у свакоме виду,
 У гневу и смеху, у страху и стиду.
 Бесмо буром с гране оборено тиче.
 У срцима нашим нова вера ниче.
 После многобројних сазнања и мена,
 Осетисмо да су још древних Словена
 Сви богови живи. И док тако гресмо,
 У глувој планини к'о у храму бесмо.

Хор Избеглих :

Отровани гневом, и болом, и стидом,
 Нађосмо се, гладни, пред планинским зидом.
 Веје снег а небо адски поздрав шаље,
 Мисао уздахчу: Куд и зашто даље?
 О, трнова стаза, убога и нага,
 Пуна си задаха и крвава трага.
 Отровани гневом, и болом, и стидом,
 Стадосмо, очајни, пред планинским зидом.
 Куда ћемо даље у невољном ходу?
 Нигде краја путу, к'о небеском своду.

V. ПОЈАВА.

Улазе резервни официр и лекар, у живом разговору.

Резервни Официр :

Више се за гробља, но за младост брину...
 Не учим ја више грешнике да гину!

Лекар :

Крв је слави храна! Истина је жива:
 Гробови су људски храна тучних њива.

Резервни Официр :

Свет пати и пада, патничкога лика.
 Стидим се јунаштва. О, да гнусних слика!
 Још ми нож у срцу, у костима језа!

Лекар :

Шта се збило с тобом?

Резервни официр :

Бол ми језик свеза.

Глава нам о коњу виси непрекидно,
 Ћутати је подло, а трпети стидно.
 Крв је слави храна! Од Скадра до Љеша,
 Прођох царством пакла, од леша до леша.
 Све ми гадно. Ја бих да тешим и видам,
 Да не рушим, него да дижем и зидам.
 Витезима лажним нек ордене скину,
 Не учим ја више грешнике да гину.
 Бацићу оружје, ево сабљу вадим,
 И свега се стидим, и свега се гадим!

Лекар:

Не коби нам тако назлобрзи ћуче,
 Дај песму што голуб умиљато гуче,
 Причај ми о срећи, како смо је срели,
 А никад је нисмо завоleti хтели.
 Шта може јунаштво кад смо били мали,
 Залуд тамо срце где топ тешки пали!

Резервни Официр:

Ми не говоримо језицима истим.
 Ја душу од лажних предрасуда чистим.
 Страх је у топовској хуци и галами,
 Топови су снага, али они сами
 Не пуцају, залуд топ руши и коси,
 Пешак је освајач, а пушка се носи.

Лекар:

Ја не хвалим нити потцењујем људе,
 Гледам, редом, места што нам прошлост буде.
 Сад ми спомен рађа стародревна Кроја.

Резервни Официр:

Скендербеже, име косовског хероја,
 И тебе јунаштво начинило сужним,
 Јер и ти си умро заточником тужним.

Сав твој живот каже да си нашег рода,
 И ми размишљамо, сред бескрајног хода,
 Како нас судбина од постанка гађа:
 Или нас прореди, или нас одрађа.
 Жалости за мртве мање су и краће,
 Нас још туче мржња одрођене браће.

Пролази једна чета за Драч, ради укрцавања у лађу.

Лекар:

Од таквих ће мисли бити само штете,
 Па озари душу снагом ове чете!

Резервни Официр:

Не треба јунаку ни снаге, ни труда,
 Само добре ноге и још глава луда.
 Њихове су патње мени више знане,
 Познајем војника од младости ране:
 Избегава војску и од ње се крије,
 А кад у бој ступи, он се храбро бије.
 И бес раздражења, и крвава рука,
 Овога потомка горскога хајдука,
 Час путима води где не ниче слава,
 Час ствара од њега непобедна лава.
 Зец у бегству, лав је у одлучном боју,
 Вредан у логору, покоран у строју.
 Он успламти гневом, па вређа и прети,
 Он то уме, али не зна да се свети.
 И све, после свега, забраву даје
 Та словенска душа сиротиње раје.

Лекар:

Рањене сељаке познајем к'о лаве.

Резервни Официр:

Нису сви отпорни; знам их, боље, здраве:
 Као редов сваки да стигне до мете,
 Послушан и сељак од главе до пете.

После се од многих други човек створи :
 Као подофицир већ је мало гори :
 И језик му дужи, и нога му клецне,
 И воли на млађе често да се брецне.
 Ко постане од њих и наредник чете,
 Понеки је добар, а многи од штете.
 А као официр или је к'о мајка,
 Или се на њега цела чета вајка.
 Ко није домаћин, већ кмет или ћата,
 Покваре га, брзо, већа власт и плата.

Лекар:

То су чудне ствари, божје или врашке.
 Многе, чим прођосмо границу код Рашке,
 Обузела страва, изгубише веру,
 А умор и брига пређе сваку меру,
 Знам их, сви премрли, без речи и даха,
 А беху јунаци.

Резервни Официр:

Јунаци из страха.
 Све је само понос, све су само живци.
 Шта су то јунаци? То су примитивци.
 Природа свакога по свом ћефу кроји,
 А право јунаштво, тврдим, не постоји.
 Пред топом су људи равни, к'о пред Творцем.
 Само скидам капу пред патником борцем.

VI. ПОЈАВА.

Лица из 1. Појаве, сем Учитеља, Мајора и Трећепозивца.

Сељак:

Данима гледамо крш и камен голи.
 Опет Арнаутин свој завичај воли.
 Дража му је пушка од целога дома,
 Он, одметник вечни, вечно је сирома.

Други Сељак:

Нису нас дирали.

Трећи Сељак:

Немају рачуна,
Памте нас. Кад беше арнаутска буна,
Добили су добру лекцију и претњу.

Други Сељак:

Јест, нису нам досад још правили сметњу.
Него, виде ли ти ову другу бруку?
Зар бисмо поднели ми овакву муку,
И жртве којих се најхрабрији страши,
Да је дошла помоћ савезника наши'?

Сељак:

Савезници док смо њима били брана.
Поприште за борбу, топовима храна!

Први Избеглица:

Пучина и понор. Смрт једнако коси.
Буни ли те што се ово мирно сноси,
Што све, без роптања, пати, мре и трули?

Други Избеглица:

Ситан створ, у болу, и на Бога хули.
А очврсну снажне и дубоке душе.
Кад их искушења притисну и гуше,

Сељак:

Знам ја Арнауте, кад им беше буна.
Једног памтим. Јунак. Баш сам био туна...
Брани своју кућу, неће да се преда,
А душману своју породицу не да.

Кад преста пуцање, наша стража гурну,
 А он, у том часу, право у дом јурну.
 Кад се све умири, после страшног пакла,
 Открила се тајна. Стража се примакла.
 Прожет страшном мишљу, што му пред смрт сину,
 Најмилији да му робују туђину.
 Дирнут страхом жене, гоњен дечјом вриском,
 А пред очигледном својом смрћу блиском,
 Он, пред првом слутњом, задрхта и стаде.
 И, пре но што рањен на свом прагу паде,
 Заклао је жену, две ћери и сина.
 Још се живо сећам тога страшног чина,
 Ужасних лешева и крвава прага,
 Преко кога није нанесена љага.

VII. ПОЈАВА.

Исти. Улазе Путник и Други Путник.

Пушник:

Твоја прича значи: Албанију хвали!
 Немој за њу тако рећи ни у шали,
 За њу, погибију најбољих из паса,
 Њено небо није чуло нашег гласа.
 Као дављеници снивасмо о броду,
 И, обале жудни, свуд гледасмо воду.
 Сад нам је пучина цела васиона.
 Ми смо дављеници а провала она.

Други Пушник:

Ми смо дављеници, а она је сламка,
 Можда би нам били други пути замка.
 Подигосмо главу, срећа нас обасја,
 Све обузе полет, све живну и засја,
 И све, једним махом, усуд нам пресече.

Пушник:

Осветли нам правац, наш верни месече.

Немамо, у мраку, ни вође ни пута,
Ко сачува главу, ипак не залута.

Други Пушник:

Али нас сазнање страховито коље:
Изгибе све оно што је било боље.

Пушник:

Баш самих бораца остало је више
У земљи. А нас ће, пре борбе, да збрише
Глад и умор. Сви смо зле слутње и воље.

Други Пушник:

Што нас мање прешло, то је, можда, боље.
Да нас више прешло, више би нас пало,
И са Карађорђем пребегло је мало.

Пушник:

Ја бих твоје речи, пун утехе гут'о.
Ти се тешиш, али верујеш ли у то?

Повуку се. Пауза.

Пешак:

Прођосмо провале и кршеве горске.
Колико још има до обале морске?

Други Пешак:

Кад сам још у прву улазио борбу,
Ја сам своју главу метнуо у торбу.
Све издржах битке, јурише и туче.
Свака оста пуста која за мном пуче.
Ево шињел су ми решетали меци.
Чуваћу га само за сећање деци.

Пешак:

Луда му је глава, а мишица јака.

Трећи Пешак:

Ал јунака правог нема без лудака.

Други Пешак:

Нисам рањен, зато немам ни медаљу;
Али нек овако сваки служи Краљу,
Биће нас, за борбу, опет из почетка.

Пешак:

Таличан си човек, а врло је ретка
Таква срећа.

Други Пешак:

Па би то била грдоба,
Да у Албанији негде нађем гроба!

Пешак:

Не слути, већ напред, само се не мори.
Зло, што кажу, немој рећи ни у гори.

Други Пешак:

У многој се глави луда мис'о роји.
Знаш оног из Љига, тај се мора боји.
Иде бос, за проју продао опанке.
Збори ни у кола, што кажу, ни санке.
Пало нас је, вели, много усред глиба,
А биће нас доста храна морских риба.
Отворено прича да узалуд бежи,
Каже да ће и он у мору да лежи.

Трећи Пешак :

Знам га, живео је од нас свију боље,
 А остао увек убог и зле воље,
 И увек усамљен, чудна нека фела.
 Пропаде му, после, породица цела.

Пешак :

Не бој се, неки ће од брига да шене.
 Нису људска срца као ове стене.
 Пукне меко срце к'о да је од стакла,
 Сред овога чуда и земаљског пакла.

Други Пешак :

Ако је суђено пропасти у рату,
 Од циче и жеге, у влази и блату,
 Најбоље је онда погинути часно.

Пешак :

Сви до истих жеља долазимо касно.
 Пролазе и остали. Група постаје већа.

VIII. ПОЈАВА.

Улазе двојица регрута. Један придржава свога болесног друга.

Регруи :

Да сам знао па да не идем из села.

Други Регруи :

Швапска би те војска к'о роба одвела.

Рејруӣ :

Најдуже смо ишли, издала ме снага,
Боље да остадох. Да је овде вага,
Не бих, са оделом, им'о двајест кила.

Други Рејруӣ :

Промучи се.

Рејруӣ :

Теглим, из петиних жила,
Умрећу без свеће! Ала је то тужно.
У глави ми много и тешко, и ружно.
Шта их је помрло! И Живан, и Зоран.
Ово је на мени, ви'ш његов копоран.
Колико их пошло! Вукли се па пали,
Помрли су, чим су, као и ја, стали.
Сви јачи од мене и више израсли.
Ето, бежали су, па се нису спасли.

Други Рејруӣ :

Хајде, одмори се. Али где ћеш лећи?
Шта ти је?

Рејруӣ :

Нешто сам опет хтео рећи.
Одводи га, спушта га на земљу и враћа се.

Други Рејруӣ :

Умреће! Лице му доби боју жуту.
Ко да му помогне на оваком путу?
Одлази другу, опет се враћа уплашен.
Умро је. Па зар ће овако да лежи?

Пешак :

Е, мој синко, сад се не стаје, већ бежи.
Зар је један пао?

Реџруш :

Шта да радим, стрице ?
 А све ми се чини, да га неко виче,
 На целом га путу стриц и отац траже,
 Још ако их сретнем, ко ће да им каже !
 Волео бих да сам данас умро и ја,
 О, зар може живот 'вако да додија !

Остаје у групи.

Сељак :

Ово је иксана божјег недостојно.
 Што нас не прогута српско поље бојно !
 Зашто не падосмо на рођеном прагу,
 Но вучемо ову срамоту и љагу ?
 Склонили смо главу од челичне туче,
 Али ови јади много више муче.
 Па ко су нам женâ и деце браничи ?
 Наш поход на море на издајство личи.

Други Сељак :

Само ће ми срце од жалости пући,
 Јер човек припада прво својој кући,
 После отаџбини.

Сељак :

Ала овај гуди !

Избеглица :

Јест, држава није само маса људи,
 Породице срећне и њу срећном чине,
 У њима је извор њене величине,
 Јер ми смо и овде са свих страна збрани,
 Саме људе скупе само ратни дани.

Сељак :

Нећемо се, браћо, и пред смрћу гложит'!
Сви ћемо у земљи рачуне положит'.

Избеглица :

Нико нашем свету не даје рачуне,
Хладни смо за казне, мирни смо за буне.
Патник ће да гине и зле дане траје,
И да брата трпи кад му за врат стаје.

Други Сељак :

А мене једнако друге мисли киње:
Одосмо далеко, чак на море сиње.
Све даље бежимо од роднога краја,
Спасени смо ропства, изгнани из раја.

Други Пешак :

Рат је тек почео, то већ није тајна.
Победа је наша, али она крајна.

Трећи Пешак :

Нити сам спокојан, нити сам узбуђен,
Јер знам сваки човек има свој час суђен.
Нема га ко није овим ратом згођен,
А ко је, што кажу, за вешала рођен,
Тај се не удави у најдубљој реци.

Показујући на врат.

Ако лажем, ту сам најтањи, па сеци.

Пауза.

Трећи Сељак :

Ко ће да се креће? Овде нема места.
До Драча је мало, а добра је цеста.

Да не би пењања, ја бих целог дана
Пешачио, не бих пожелео хана.

Други Сељак:

Јеси ти из Мачве? Шта ли ради, тужна?

Трећи Сељак:

А ти, Ужичанин?

Други Сељак:

Јест, пета окружна.

Сељак:

Још смо, једном, ишли мору, с ове стране,
Али беше песме, и руха, и хране.
Сад идемо мору к'о с просјачким штапом.

Пешак:

Ја се не бих мењ'о са мојим Ђердапом
За сва божја мора. Видећемо и то,
О мору сам доста слушао и чит'о.

Други Пешак:

Одавно смо море наслутили себи.
О томе ћу нешто испричати теби:
Био сам, кô дете, немиран за причу.
Сви у кући на ме јединога вичу.
И матери ме прокле, и клетва се стекла:
„На море стигао!“, тако ми је рекла.

Трећи Пешак:

Клетва нас је мору, можда, и довела.
Кад смо пролазили покрај једног села,

Код Чачка, девојка у бостану стоји.
 Знаш, пролази војска, па се крађе боји.
 „Пошто?“ пита један, лепо, к'о ја тебе.
 „Не продајем, вели, чувам га за себе.“
 „Чуваш га за Швабу, а не даш војнику.“
 Ја кад ти се она промени у лику:
 „Чувам Шваби, јесте; ви сте доста дигли.
 А да Бог да, вели, чак до мора стигли!“

Пушник:

Видео сам и ја море неизмерно,
 Увек заводљиво и никада верно.
 Обалу му вали спирају и дубе,
 Поморци га само умеју да љубе.
 Пучине су њима наше њиве житне.
 А кад бура барке завитла и хитне,
 Страх је кад побесне ти несташни вали.
 Храбри су плашљивци, цинови су мали.
 У мору се људски гробови не броје,
 Море они воле, који га се боје.

Други Пушник:

Истина је, питај морнара и борца,
 У страху од смрти осећамо Творца.
 И мени се страшне морске чари чине,
 Ја осећам Бога на врху планине,
 Лепше но у бури и мачева севу,
 Бога у милости, не Бога у гневу.
 Хтео бих, у срећи, звезда да се машим,
 Но, жудећи мору, данас га се плашим.
 Мирно је к'о логор, око подне, лети,
 Кад све спи у мртвој умореној чети.
 Ја познајем војску без крви и ране,
 А море кад над њим сваки ветрић стане.

Пушник:

Има ли до мора, к'о до Љеша?

Други Пушник:

Дуже.

Пушник:

Кад лешеве почну клонуле да куже,
Стићи ћемо мору, без руха и круха,
Изгубљене снаге и присуства духа.

Други Пушник:

Не! И кад нас земље и слободе лише,
Ипак нашу повест наша снага пише.

Пушник:

Највећа је жалост што смо малобројни,
А доћи ће хлебац, пушке, меци бојни,
А да ли ће доћи појачања нова?
Више је робова но оних из рова.

Неки одлазе.

Сељак:

Завршава разговор:

Кад Комови кршни, Проклетије суре,
Завијају чалме и када се сјуре
У сиве облаке орлушина јата,
Гледам у природи наговештај рата,

Пешак:

Завршава разговор:

Крвавим се трагом крећу сенке споре,
Ако је требало да нам мржњу створе
На државу, онда постигли су циља
Они што им беше себичност водиља.

Око Трећег Пешака једна овећа група.

Више Гласова:

А где виде Краља?

Трећи Пешак:

Призрену је хит'о.
 Сваки дан је свима очајнији свит'о.
 Као да нас демон последњи пут куш'о.
 И тада сам, браћо, ову причу слуш'о:
 Кад и храбром стиже дан умрле наде,
 Краљ бледога лика и пуштене браде,
 Једном борцу што се близу њега стече
 У свој ратној спреми, благим гласом рече:
 „За услугу једну Краљ те данас зове.
 Иди, ископај ми мало земље ове,
 Њу у своју торбу војничку да метнеш,
 Па ми дај. Кад свога старешину сретнеш,
 Ишти другу торбу, а ову си, кажи,
 Дао Краљу. Иди, земље ми потражи.“

Тишина. Сви пажљиво слушају.

Краљ, преко рамена, ову торбу стави,
 Под шињел, па оде да пут дуги прави.
 И, слутећи шта ће до краја да буде,
 Од родне се никад не растави груде.
 У Приштини рече: „Наша снага тоне,
 Али мене само к'о човека гоне,
 К'о Србина, никад. Пошао ма куда,
 Ја, једини, носим своју земљу свуда.“
 И лик ведри Краљев поче да се мрачи.
 Гледају га чудно, не знају шта значи
 Овај говор. Црни дани су протекли,
 Нови се хероји и гробови стекли.
 Краљ свуд близу војске, бде и чека жудно,
 Предосећа зору, ноћ осматра будно.
 Торбу с грудом земље не губи из вида.
 И где год би стао с оружјем је скида.
 Војник му оставља и успрема ствари.

„А где ти је торба?“ Пита Владар Стари.
 „Ево је“. — „То чувај, ту је земља света,
 Још једина српска, где слобода цвета.
 Над том шаком праха данас само владам,
 Осећам га, са њим тешим се и страдам.
 Дух ми се крај њега и храни, и мири.
 Мени грудa расте, ено већ се шири.
 Креће се, гледам је, дрхћем од милине,
 Њене трошне трунке данас ми се чине
 Као плодне њиве нашег завичаја.
 Ено твоје куће, ливаде и гаја.
 На овој се груди вије коло вито,
 Цветају воћњаци, лелуја се жито,
 По пољима равним силна стада блеје.
 Такав крај ће бити наше одисеје.“
 Мир побожни влада, чежња душу мори.
 Краљ, библиским гласом, као пророк збори

Тишина. Ћутање.

IV. ПОЈАВА.

Све групе подижу се и крећу. Сунце се помаља кроз облаке и све обасјава. Све је живнуло и, први пут, јаче озарено. Долазе Другопозивац и Други Другопозивац. Чује се:

Хор избеглих:

Силазимо мору с планине и хума,
 Ми змајеви река и цареви шума.
 Пастири идила и краљеви њива,
 Подобни судбини оронула дива.
 Душе нам се краве, срца нам се жаре.
 Сем мора све друге имали смо даре.
 С нашег ока, срца, и са бајонета,
 Блиста један завет: Море нам је мета!

Другопозивац:

Вара осмех сунчев док царује зима.
 Брига су и нада осека и плима.

Прате нас, к'о сенка, у изгнанству целом,
И пратиће док се на свом коњу белом
Не јави Обилић новога земана.

Други Другопозивац :

Ко то каже ?

Другопозивац :

Не знаш? Пророк из Кремана.
Из даљине први и други глас :

Први Глас :

Склањај се! Овамо, пази кад се спушта.
Гурај, лева страна нек мало попушта.

Други Глас :

Топове пре свега морамо извући.
Нашим топовима душман ће нас тући.

Други Другопозивац :

Брдска батерија. То командир виче.
Хајте, људи, то се свију Срба тиче.
Копним али горим од осветне жеђи,
Хајте, људи, да смо ближе српској међи.

Пролазе чете.

Инвалид :

Сâм сам. Сви су прошли. Где ли ћу их наћи?
Немој, срце, стати, немој сунце заћи.
Бол нас здружи, умре сва мржња и злоба.
То су изгнаници, није то сеоба.

Хор Избеглих :

Лепшим путем деци вратиће се оци.
Хумке по Балкану остаће сведоци

Мирних изгнаника што их очај згрн'о,
Кад им на светиње освајач насрн'о.
Заточници славе и стражари будни,
Што стигосте мору завичаја жудни!
Оружани народ смотру свести прави,
Заставу пронесе, сачува и сави —
Велико знамење са светињом грба.
Судбу и будућност, и огњишта Срба
Носе изгнаници и патници славни.
Са њима су наше долине и равни,
И планинске косе, и обале цветне,
И јуначке песме, и попевке сетне.
Албанијом иду к'о прошлости сени.
Нек се повесници за пример намени,
Што су све понели на плећима преци,
За велику кућу свој расутој деци.
Изабрани народ овуда корача,
Љубав му за земљу са даљином јача.
Чекајући с неба предводницу звезду,
Чекају на борбу, у рођеном гнезду,
Соколови наши. Залуд душман тлачи,
У своме ће гнезду они бити јачи,
Кад затутњи с Југа, са стена и хрида,
Кад после рушења почне да се зида...
Затворено небо, мир свемиром целим,
Мртва земља лежи под покровом белим,
И чека да први цвет пролетњи никне,
Да се прене и да, оживела, кликне:
„— Боже, наше дуго искушење скрати,
Веру нам оживи, утеху нам врати.
Дижи пале, све нас под окриље зови,
И велико наше дело благослови!

Сенка Изгнаного:

Дижи пале, све нас под окриље зови,
И велико наше дело благослови!

Пролазе чете и групе. Сунце блиста.

